

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

“Universitetlərin milli iqtisadiyyatın inkişafında rolunun qiymətləndirilməsi”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Qocayeva Maya Rasət

BAKİ - 2019

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ ___ ” _____ **2019-cu il**

“Universitetlərin milli iqtisadiyyatın inkişafında rolunun qiymətləndirilməsi”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060409 Biznesin idarə edilməsi

İxtisaslaşma: Biznesin təşkili və idarə edilməsi

Qrup: 110

Magistrant

Qocayeva Maya Rasət qızı

_____ **imza**

Elmi rəhbər

i.ü.f.d. dos. Bağırzadə Elşən Rəsul oğlu

_____ **imza**

Proqram rəhbəri

i.ü.f.d. b/m. Şamxalova Samirə

Oqtay qızı

_____ **imza**

Kafedra müdiri

i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi oğlu

_____ **imza**

BAKI – 2019

“Assessing the role of universities in the development of national economies”

SUMMARY

Relevance of the research: The characteristics of implementing partnership initiatives (efforts, actions) are based on the selection of separate partnership mechanisms between economics and the university. In any other words, the university has prepared specialists who will contribute to the development of the economy in the future and transfer them to various fields of economy.

Object and tasks of the exploration: The purpose of the exploration is to evaluate the role of universities in the development of national economies.

Research methods: Observation and analysis methods were used in the research.

Research Restrictions: The analysis of the research finds that the main reason for the presence of gaps in this area is the lack of sufficient information base. In this case, the development of this area requires only study of international experience.

The research database: includes materials from the economy and education, books, library materials, and internet resources.

Scientific-practical results obtained as a consequence of the exploration can be grouped as follows:

- Universities are the object of income for the economy;
- The investment in university education aims to train educated cadres who influence the development of the economy;
- Competitive university is a modern age and so on.

The texture and size of the dissertation work: The dissertation composed of entry, three section, a list of results and literature. The volume is 77 pages.

Keywords: university, economy, industry, development, education, competition

İXTİSARLAR

ABŞ:	Amerika Birləşmiş Ştatları
ETT:	Elmi Tədqiqat Təkmilləşdirmələri
TKT:	Təcrübi Konstruktiv Təkmilləşdirmə
DÖQT:	Dövlət-özəl Qurumların Tərəfdaşlığı
ATİF:	Ali Təhsilin İnnovasiya Fondu
MIT:	Massaçusets Institute of Technology

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	7
I FƏSİL. UNİVERSİTETLƏR VƏ İQTİSADI İNKİŞAF ARASINDAKI ƏLAQƏNİN NƏZƏRİ VƏ PRAKTİKİ MƏSƏLƏLƏRİ	10
1.1. Universitet anlayışı və universitetlərin iqtisadi inkişafda dəyişən rolu	10
1.2. Üçüncü nəsil universitetlərin iqtisadi inkişafa təsirinin əsas istiqamətləri	21
1.3. İqtisadi inkişafda universitetlərdən istifadənin dünya təcrübəsi.....	28
II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA UNİVERSİTETLƏRİN İQTİSADI İNKİŞAFDA ROLUNUN TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ	37
2.1. Ali təhsil müəssisələrinin fəaliyyətinin üçüncü nəsil universitetlər baxımından təhlili.....	37
2.2. Universitetlərin iqtisadiyyatın insan kapitalının və innovasiya potensialının formalaşdırılmasındakı rolunun qiymətləndirilməsi.....	43
2.3. Regionların iqtisadi inkişafında universitetlərin iştirak səviyyəsinin qiymətləndirilməsi.....	53
III FƏSİL. AZƏRBAYCAN UNİVERSİTETLƏRİNİN İQTİSADI İNKİŞAFDA ROLUNUN ARTIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ	55
3.1. Universitet təhsilində keyfiyyət parametrlərinin yaxşılaşdırılması yolları.....	55
3.2. Ölkədə müasir tədqiqat universitetlərinin formalaşdırılması istiqamətləri.....	59
3.3. Universitet-sənaye əməkdaşlığının səmərəli modellərinin tətbiqi istiqamətləri.....	62
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	70
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT	72
Cədvəllərin siyahısı	77
Şəkillərin siyahısı	77

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Bu gün universitet yalnız yüksək ixtisaslı mütəxəssislər yetişdirən elm, mədəniyyət, təlim, tədris mərkəzi kimi çıxış etmir, həmçinin intellektual məhsul istehsalçısı kimi bazar iqtisadiyyatının subyektinə çevrilir. Bununla bağlı olaraq, universitetlərdə ixtiraların ticariləşməsinə yönəldilmiş xüsusi infrastruktur yaradılır, universitet strukturunun idarə olunması çətinləşir. Ali təhsilin kütləviləşməsi ilə əlaqədar olaraq, hər bir ali təhsil müəssisəsi öz xidmətlərini bazarda digərlərindən daha effektiv şəkildə satmağa çalışır. Tələbələrin təhsil müəssisəsinə cəlb edilməsi üçün xüsusi marketing tədbirləri keçirilir. Büdcə maliyyələşdirilməsinin azaldılması ali təhsil ocaqlarını büdcədən kənar investisiyaların cəlb olunması üçün gərəkli mexanizmlərin formalaşdırılmasına yönləndirir.

Ölkəmizdə təhsil sahəsində uğur həmişə tələbə uğuru ilə korrelyasiya edilmişdir. Çox yaxın vaxta qədər universitetlərin fəaliyyət meyarları, sıralama siyahıları yox idi. Universitetlərin keyfiyyəti tələbənin neçə bal ilə topladığı və sonra hansı iş yerlərinə yerləşdirilməsi potensialı ilə bağlı idi. Bu bəlkə də yavaş-yavaş dəyişir. Universitetlərin sıralamasında siyahılar və fərqli meyarlar istifadə edilməyə başlandı. Araşdırma, texnologiya, mənbələr və hər müəllimə düşən tələbələrin sayı, keçirilən layihə sayı, mükafatlar kimi meyarlar universitetlərin yaxşı universitetlər kimi qruplaşmasında nəzərdə tutulmağa başlandı. Bu təbii ki, böyük bir mədəniyyət və mentalitet dəyişikliyini tələb edir. Bu günə qədər uğurları yaxşı tələbə yetişdirmək olan müəllimlərin də rolları dəyişdi.

Biznes və universitet arasındakı ayrı-ayrı tərəfdaşlıq mexanizmlərinin seçilməsinin əsasında tərəfdaşlıq təşəbbüslərinin (səylər, hərəkətlər) həyata keçirilməsi üsullarının xüsusiyyətləri dayanır. Əsas tərəfdaşlıq təşəbbüsləri arasında aşağıdakıları sadalaya bilərik: ictimai administrativ institutlar (ictimai, idarəedici, qəyyumluq edən, nəzarətçi və digər şuralar), universitetlərdə yaradılan müxtəlif texnologiya parkları (texnologiya transfer mərkəzləri, inkubatorlar və texnoparklar), digər innovativ infrastruktur təşkilatları, məzunlar birliyi və s. Biznes həmişə universitetlərlə əməkdaşlıq edir və əvvəllər yalnız özəl sektor

sadəcə xeyriyyə, sponsorluq və ya ianə verməklə məhdudlaşırsa, bu gün təhsil müəssisələrinin inkişafında fəal iştirak edir, öz hesabına universitetin maddi bazasının yaxşılaşdırılması və kadr hazırlığı sisteminə nadir mütəxəssislərin daxil edilməsi ilə məşğul olur, öz mütəxəssislərini təhsil müəssisələrinin modernləşdirilməsi prosesinə cəlb etməklə, həmçinin birgə təhsil layihələrinin həyata keçirilməsi üçün digər xeyriyyəçilərdən vəsaitlərin cəlb edilməsi ilə məşğul olur. Buna tipik bir nümunə həm şirkətlərin özündə, həm də ali təhsil müəssisələrinin daxilində korporativ universitetlərin yaradılmasıdır.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Universitet təhsilinin iqtisadiyyata təsiri və ölkə iqtisadiyyatının inkişafında oynadığı rol ilə bağlı hələ ki geniş araşdırılma aparılmamışdır. Bu baxımdan tədqiqat işinin mövzusu son dərəcə aktualdır. Ayrı-ayrılıqda isə universitet və iqtisadiyyat anlayışlarına müxtəlif mütəxəssislər münasibət bildirmişlər. Onlardan J.Vissemanın, A.Sen-Simon, R. Darendarf, R. Aron, U. Rostou, C. Bell, B. Klarkın adını çəkmək olar.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqatın məqsədi universitetlərin milli iqtisadiyyatın inkişafında rolunun qiymətləndirilməsidir. Tədqiqat işinin məqsədindən irəli gələn vəzifələr isə aşağıdakılardan ibarətdir:

- Universitet anlayışı və universitetlərin iqtisadi inkişafda dəyişən rolunun tədqiqi;
- Üçüncü nəsil universitetlərin iqtisadi inkişafa təsirinin əsas istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi;
- İqtisadi inkişafda universitetlərdən istifadənin dünya təcrübəsinin öyrənilməsi;
- Ali təhsil müəssisələrinin fəaliyyətinin üçüncü nəsil universitetlər baxımından təhlili;
- Universitetlərin iqtisadiyyatın insan kapitalının və innovasiya potensialının formalaşdırılmasındakı rolunun qiymətləndirilməsi;
- Regionların iqtisadi inkişafında universitetlərin iştirak səviyyəsinin qiymətləndirilməsi;

- Universitet təhsilində keyfiyyət parametrlərinin yaxşılaşdırılması yollarının təklif edilməsi;
- Ölkədə müasir tədqiqat universitetlərinin formalaşdırılması istiqamətlərinin təyin edilməsi;
- Universitet-sənaye əməkdaşlığının səmərəli modellərinin tətbiqi istiqamətlərinin təhlili.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Tədqiqat işinin obyektı universitet və iqtisadiyyatdır. Tədqiqat işinin predmeti isə milli iqtisadiyyatın inkişafına universitetlərin təsir istiqamətlərinin öyrənilməsidir.

Tədqiqat metodları: Tədqiqat işində müşahidə, təhlil metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: iqtisadiyyat və təhsil sahəsinə aid vəsaitlər, kitablar, kitabxana materialları və internet resursları təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Aşağıdakı kimi qruplaşdırıla bilər:

- Universitetlər iqtisadiyyat üçün gəlir obyektidir;
- Universitet təhsilinə edilən sərmayə iqtisadiyyatın inkişafına təsir göstərən savadlı kadrların hazırlanmasını hədəfləyir;
- Rəqabətə davamlı universitet müasir dövrün tələbidir və s.

Nəticələrin elmi və praktiki əhəmiyyəti: Mövcud mövzu üzrə tədqiqat işinin ilk dəfə aparılması bu sahədə təhsil alan tələbələr üçün gələcəkdə istifadə edə biləcəkləri material kimi əhəmiyyət daşıyır.

Dissertasiya işinin strukturu və həcmi: Dissertasiya işi üç Fəsil, Giriş, Nəticə və Ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Həcmi 77 səhifə təşkil edir.

I FƏSİL. UNIVERSİTETLƏR VƏ İQTİSADI İNKİŞAF ARASINDAKI ƏLAQƏNİN NƏZƏRİ VƏ PRAKTİKİ MƏSƏLƏLƏRİ

1.1. Universitet anlayışı və universitetlərin iqtisadi inkişafda dəyişən rolu

Universitetin missiyası onun min illik tarixi boyunca eyni olmamışdır, tarixi kontekstə istinad etmədən müasir universitetin missiyasının başa düşülməsi mümkün deyildir. Tarix boyunca universitetin, onun məqsəd və dəyərlərinin transformasiyası xarici şərtlərin təzyiqi altında baş verib, hər bir belə dəyişiklik təhsil proqramlarının hazırlanması və elmi-fəlsəfi tədqiqatların aparılması prinsiplərinə birbaşa əks olunan adət və ənənələrin yaranmasına səbəb olmuşdur.

Səkkiz yüz il bundan əvvəl Avropada ilk universitetlər yaranmağa başlamışdır. Onlar çox qısa zaman ərzində şərq və qərbi Avropa ərazisində geniş yayılmağa başladı, daha sonra Rusiya imperiyasında, Çində, Yaponiyada, Şimali Amerikada və bir sıra başqa ölkələrdə və qitələrdə də universitetlər açılmağa başladı. Müasir universitetlər orta əsr prototiplərindən çox fərqlənirlər. Orta əsrlərdəki universitet müəllimlər və tələbələrin bir korporasiyası idi. Universitetlərin təhsil prosesi iki şərti tələb edirdi: daxili özünüidarə və ali hakimiyyətin xarici sanksiyaları. Sonuncu universitetə verilən imtiyazlarla ifadə edilirdi. Birincisi, bu universitetlər gəliri torpaq sahələrindən əldə edirdilər, burada “sinecuralar” (yaxşı maaşlı yüngül vəzifə) - yerli kilsələrdə professorların tuta biləcəyi vəzifələr, benefislər -kilsə gəlirlərinin bir hissəsi idi. İkincisi, universitet akademik azadlıq təklif edirdi. Bu anlayış özündə aşağıdakıları birləşdirir:

1) universitet şurasının üzvlərini şəhərin, məclisin, hətta dövlətin qanunları ilə deyil, öz daxili məhkəməsində daxili universitet qanunlarına görə mühakimə etmək;

2) universitet korporasiyasının üzvlərinin yeni professorla seçməsi;

3) özünüidarəetmə (rektor seçkiləri);

4) gəlirlərin paylanmasında müstəqillik;

5) elmi dərəcələrin verilməsi hüququ (elmi dərəcələr bütün Xristian Qərbində tanınırdı).

Universitetlər müəyyən bir ərazidə çıxarılan kitabları nümayiş etmək hüququna, müəyyən malların aksiz vergisi olmadan gətirilməsinə və bunun kimi digər bir çox imtiyazlara da sahib idilər.

Universitetlərin qarşılaşdığı ən əsas təhlükə orta əsrlər ruhani məktəbinə dönüşmə problemi idi, yəni zamanın tələblərinə və universitetin əsl hədəf və dəyərlərinə məhəl qoymayan "gildiya mədəniyyəti"nə keçmək məsələsi qarşıda dururdu. "Gildiya mədəniyyəti" korporativ üzvlərin sülh şəraitində mövcudluğunu nəzərdə tutur, onları yeniliklərdən qoruyur və köhnə təhsil proqramlarını olduğu kimi qoruyub saxlamağa yönəlmişdi. (Беккер, Г. С., 2003, s.53) Universitetin min illik tarixi orta əsr təhsil formasına qarşı müqavimət göstərməkdə yalnız bir üsul tanıyırdı- alim və müəllim peşəsinin yüksək dəyərlərinə əməl etmək. Hadisələr buna kömək edə və ya da əksinə, peşə ideallarına əngəl ola bilərdi, bura elmi dərəcələr üçün dövlət mükafatlarının verilməsi, müəllimin aşağı məvacibi, elmi işçilərin sosial statusu kimi faktorlar daxildir. Nəticədə hər şey "insan amilində", daha dəqiq isə unversitet əməkdaşlarının öz peşə prinsiplərinə sadıqlığında və universitet missiyasına münasibətlərində öz əksini tapırdı.

Universitetin mövcud olduğu bütün dövrlərdə cəmiyyət, elita, hətta alim və filosofların özləri də dəfələrlə onun məhv olacağını əminliklə xəbər verirdilər, amma universitet dəfələrlə "ölüm yatağından" qalxmışdır. Təlim və tədqiqat mərkəzi kimi universitetin bu həyata davamlılıq bacarığını qeyd etmək vacibdir. Hər dəfə universitetin davamsızlığı ilə bağlı problem yarananda – bu hakimiyyət orqanları - kilsə, dövlət, bazar ilə (böyük kommersiya təşkilatları) bağlı olurdu. Hal-hazırda böyük korporasiyalar və onların maraqları dünya arenasında ən əhəmiyyətli siyasi oyunçular hesab olunurlar. Ali təhsil müəssisələrinin məzunları böyük şirkətlərə qəbul olmağa və ya öz işlərini açmağa çalışırlar, bununla belə onlardan bir çoxu üçün iş seçimində yaşadıkları ölkə prinsipial və əhəmiyyətli kriteriya deyil.

Yaranan ilk universitetlər birmənalı olaraq kilsələrlə bağlı idilər. Zaman keçdikcə kilsənin hakimiyyəti və təsiri azalmağa başladı, lakin universitet proqramları isə kilsənin dünyaya baxışına əsaslanan köhnə mənbələri və köhnə problemləri əhatə edirdi. Nəticədə, universitetlər kilsə dogmatizmindən uzaqlaşdılar. Məhz XVII-XIX əsrlərdə universiteti yalnız dövlətin canlandırma biləcəyi fikrinin yayılması da maraq kəsb edir. Bu fikir qısa zaman içində öz təsdiqini tapdı: Göttingen Universiteti, Rusiyanın Moskva Universiteti, Paris Məktəbi, Berlində V. Humboldt Universiteti və s. dövlətin dəstəyi ilə yaradıldılar. XX əsrdə bir sıra tədqiqatçılar (Yaspers, Riddinq və s.) universitetlərin inkişaf etdirilməsi üçün onların dövlətdən müstəqil olması gərəkdiyi fikrini irəli sürmüşdülər.

Eyni zamanda xarici tədqiqatçılar universitetlərin iqtisadiyyata təsirini qeyd edirlər. Bəziləri universitetlərin iqtisadiyyatın tələblərinə uyğunlaşmasını təklif edirlər, digərləri təhsilin kommersionlaşdırılmasından (ticariləşdirilməsindən) uzaqlaşmağı məsləhət görürlər (Bakştanovski, Soqomonov). Universitetin iqtisadiyyatla əlaqəsi haqqındakı müzakirələrdən belə nəticə çıxarmaq olar ki, 1) onun vasitəsilə bazar və kommersioniya şirkətləri siyasi güc toplayır; və 2) universitetlər qədim dəyərləri - həqiqətin axtarışı və biliklərin ötürülməsi və iqtisadiyyatın böyük oyunçularının maraqlarına uyğun hərəkət etmək məcburiyyətindədir. Fransız filosofu J. Derridanın qeyd etdiyi kimi, cəmiyyət hər zaman azad olmağa çalışıb, amma eyni zamanda universitetləri tabe etməyə cəhd göstərib, bu qərarların hər zaman idarəedici gücün maraqlarında olduğunu qeyd etmək istərdim. Nə bazar iradəsinin icraçısına, nə də müasir reallıqlara yad olan orta əsr ruhani məktəblərinə çevrilməmək və bu vektorlar arasında balans qorumaq məhz müasir universitetlərin missiyasıdır.

Bütün tarix boyunca cəmiyyət müxtəlif inkişaf mərhələlərindən keçərək daimasosial, mədəni, iqtisadi və texnoloji dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Bu mənada iki əsas mərhələ ənənəvi (sənayeyə qədərki) və müasir (sənaye dövrü və sənaye sonrası (postindustrial) (Beeson., 1993, s.45) mərhələlər fərqləndirilir. İnkişafın yeni mərhələsinə keçmək ilə intellektin rolu artır, biliklər məhsuldar

qüvvələrə çevrilir, intellektual fəaliyyətin nəticələrinə yönələn tələbat anidən yüksəlir. İnsanın intellektual bacarıqlarının və yeni biliklərinin formalaşdırılması mənəvi məhsuldarlığın müəyyənlişməsi prosesinə çevrilir, bu proses öz növbəsində fərqli təşkilatı formalar alır: məktəblər, kolleclər, universitetlər. Bu prosesdə əhəmiyyətli rol biliklərin tədarükçüsü olan universitetlər tutur. Müasir şəraitdə ali təhsil müəssisələrinin müstəqil iqtisadi subyektlərə çevrildiyi bir vaxtda universitetlərin əsas funksiyalarının nəzərdən keçirilməsi, onun fəaliyyətində hansı dəyişikliklərin baş verdiyini anlamaq vacibdir. Bununla bağlı olaraq, ali məktəblərin iqtisadi inkişafda dəyişən rolunu araşdırmaq tədqiqat işinə kömək edə bilər.

Sənayeyə qədərki dövr bir necə yüz il davam etmiş və quldarlıq, feodalizm dövründə hökmranlıq edən istehsal əlaqələri ilə təsvir edilə bilər. Bu dövrün inkişafının ilkin mərhələlərində cəmiyyətdə xammalın və resursların əldə olunmasının, emalının sadə istehsal üsuluna əsaslanan aqrar və natural təsərrüfat forması mövcud idi. Cəmiyyət davamlı olaraq özünü inkişaf etdirməyi, rəqabətə davamlılığını və təhsilli olmağı tələb etmirdi. Belə bir cəmiyyətdə innovasiyalara ehtiyac minimuma enirdi, emaledici sənaye demək olarkı, yox səviyyəsində idi. Amma buna baxmayaraq, məhz sənayeyə qədərki dövrdə universitetlər meydana gəlməyə başladı.

Cəmiyyət kimi universitet də sənayeyə qədərki dövr ərzində dəyişikliklərə məruz qalırdı. İlk universitetlər XII-XIII əsrlərdə kilsə məktəblərinin əsasında meydana gəlirdi: Bolonya Universiteti (1158-ci il), Paris Universiteti (1200-ci il), Oksford Universiteti (1206-cı il) və Kembric Universiteti (1231-ci il). Universitet tam mənası ilə “cəmiyyət”, “təşkilat” kimi başa düşülürdü və özündə müəllimlər, magistrantlar və tələbələr birləşdirirdi. Universitet o dövrdə bir növ cəmiyyətin ticari və peşəkar maraqlar dairəsinə daxil olmayan bənzər baxışlı insanları birləşdirən “dərnək” idi. (Дежина, Киселева., 2008, s.85) Sənayeyə qədərki cəmiyyətdə təhsil varlı ailələrdən çıxan məhdud sayda insan üçün əlçatan idi, universitet isə digər ölkələr və millətlərdən istənilən şəxsin daxil ola biləcəyi açıq sistem idi. Sənayeyə qədərki dövrdə ali təhsil mərkəzləri arasında təhsilin

unifikasiyası və koordinasiyası mövcud deyildi, universitetlər hər hansı standartlar və reqlamentlərə əməl etmirdilər, təhsil prosesi bütünlüklə müəllimdən asılı idi.

Təhsilə və elmə olan təlabat dövlətin idarə edilməsindən, müharibələrdən və dindən qaynaqlanırdı. Dövrün universiteti elmi sxolostik idi və təcrübi əsasa malik deyildi. Universitet istehsalatdan ayrı şəkildə mövcud idi. Lakin zaman keçdikcə XIV-XVI əsrlərə doğru sxolastikanın elmi düşüncənin inkişafının qarşısını alması anlayışı ortaya çıxır. “İntibah dövrü” (Renesans) adını daşıyan bu dövr elmin, incəsənətin, ədəbiyyatın çiçəklənmə dövrü, feodal cəmiyyətində böhran başlaması kimi xarakterizə olunur. Bu mərhələdə kapitalist münasibətlərinin rüşeymləri formalaşmağa başladı: məhsul mübadiləsi çoxalır, natural təsərrüfatdan əmtəə mübadiləsinə keçid baş verir, sosial mühitdə dəyişikliklər baş verir, təhsilli, ziyalı, yüksək dəyərlərə sahib insanın əsasını təşkil etdiyi yeni dünyagörüşü - humanizm meydana çıxırdı. Bütün bu dəyişikliklər universitetin məqsəd və funksiyalarına təsirsiz qala bilməzdilər. Universitet elmi hökmlərin mücərrəd çərçivələrindən kənara çıxır və təcrübi tədqiqatlara əsaslanmağa başlayır. Əgər əvvəllər universitet yalnız biliklərin qorunması ilə məşğul olurdusa və bunları təhsil yolu ilə ötürürdüsə, zamanla bilikləri mütəmadi olaraq yeniləməyə və yenilərini kəşf etməyə başladı. Əvvəlki dövrdən fərqli olaraq, Renesans dövründə məhdud sayda olan elmlərlə yanaşı (yeddi azad sənət: fəlsəfə, latın dili, yunan dili, astronomiya, riyaziyyat, ilahiyyat, astrologiya), yeni istiqamətə - qrammatikaya maraq yaranır, ədəbiyyat, tarix, məntiq inkişaf etdirilir. İntibah dövründə universitetlərin istiqamətlərindən biri də ətrafındakı dünyanı dəyişdirməyə çalışan fəal insanın formalaşdırılması idi.

XVIII əsrin əvvəllərində təhsil kütləvi hal almağa başlayır, təcrübələrə əsaslanan elm aktiv şəkildə inkişaf edir, təhsil detallaşdırılır və mərhələlərə bölünür, məktəblər, kolleclər, fakültələr yaranır. Məhsuldar qüvvələrin inkişafıyla əlaqədar olaraq, cəmiyyətdə sosial gərginlik artır. Sosial-iqtisadi sahələrdə labüd dəyişikliklərin ilkin şərtləri meydana çıxır. Maddi istehsalatda formalaşan münasibətlər texnikanın tətbiq olunmasının qarşısını alır. İstehsal əlaqələrinin transformasiyası ictimai münasibətlər sisteminin tamamilə dəyişməsinə tələb

edirdi, Avropada bu dəyişikliklər burju inqilabları dövründə həyata keçirildi. Dəyişikliklər elm və texnikanın inkişafına yol açdı. Burjua inqilabları işçi qüvvəni birmənalı olaraq istehsalat prosesindən sıxışdırıb çıxaran sənaye inqilabını meydana gətirdi.

“Sənaye cəmiyyəti” terminini elmi ədəbiyyata A. Sen-Simon (Сен-Симон, 1947:248) daxil etmişdir, R. Darendarf, R. Aron, U. Rostou, C.Bell onun ardıcılıları idilər. Sənayeləşmə ifadəsi altında manufaktura istehsal üsulundan maşınli istehsalata keçid nəzərdə tutulur. Bu əmək məhsuldarlığını kəskin artırmağa, məhsulların və işçi qüvvənin qiymətini aşağı salmağa imkan verdi. İstehsalata maşınların daxil edilməsi prosesi bütünlüklə çox sürətlə baş verirdi və sənaye inqilabı adını aldı. İnkişaf edən sənaye yüksək səviyyədə bilik və gəlir əldə etmək üçün onlardan istifadə etmək bacarığı tələb etdi. Beləliklə, sənaye cəmiyyəti XVIII əsrdə İngiltərədə baş verən sənaye inqilabı ilə nəticələndi. Bu inqilab nəticəsində maşın əməyi əl əməyi üzərində qələbə qazandı. Bütün bu dəyişikliklər universitetlərin fəaliyyətlərinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərdi. Cəmiyyətdə biliyin rolu yüksəlir, intellektual əməklə əldə olunan məhsula tələbat artırdı. İqtisadi effektivliyi artırmaq üçün texniki innovasiyaların sənayeyə nüfuz etdirilməsinə ictimai ehtiyac yaranırdı. Biliklər bilavasitə məhsuldar qüvvələrə çevrilirdilər.

Əlavə olaraq, bu dövrdə təbii elmlər sahəsində biliklərə tələbat artırdı, əsasən texniki təhsil məşhur idi. Cəmiyyətdə təhsillə bağlı iki diametral tendensiya meydana çıxırdı, aşağıda sadalananlara ehtiyac yaranırdı:

- intellektual fəaliyyətlə, məhsuldar qüvvələrin inkişafı, istehsal prosesinin təşkili ilə məşğul olan yüksək ixtisaslı kadrlara;
- yeknəsək mexaniki işləri yerinə yetirən işçilərə.

XIX əsrin sonlarında yalnızca texniki kadrlara yox, həmçinin idarəetmə sahəsində peşəkarlara da ehtiyac yaranır. Bütün bu dəyişikliklər universitetin məqsəd və funksiyalarına güclü təsirə malik idilər. Sənaye cəmiyyətində bütün universitetlərin intellektual əməyə əsaslanan yüksək səviyyəli mütəxəssis yetişdirən elitar universitetlərə (məsələn, 1636-cı ildə əsası qoyulan Harvard

Universiteti və Lomonosov adına Moskva Dövlət Universiteti) və işçi-icraçıları yetişdirən universitetlərə bölünməsinə müşahidə etmək olar. Universitetlərin elitar və sınavi olaraq bölünməsi - cəmiyyətin siniflərə bölünməsi şəraitində obyektiv prosesdir.

Sənaye cəmiyyəti dövründə yeni ali təhsil mərkəzləri bir çox hallarda politexnik və ixtisaslaşmış institut və akademiya meydana çıxır. Təhsil kütləvi hal alır. Universitetlərdə elmi infrastruktur inkişaf edir: təhsil-tədqiqat laboratoriyaları, tələbə konstruktor büroları, tələbə yaradıcılıq cəmiyyətləri, elmi-tədqiqat laboratoriyaları və s. Elm iqtisadi mənfəələrə cavab verməyə başlayır. Universitet həyatında müstəqil yeni sahə - elmi - tədqiqat fəaliyyəti meydana çıxdı. Bu sahənin məqsədi nəzəri fikirləri təcrübi sübut etmək və təcrübi-konstruktiv ixtiraların daha sonra sənayeyə daxil edilməsi idi. İntellektual fəaliyyətin nəticələrinin sənaye cəmiyyətinə daxil edilməsi prosesi xətti olaraq xarakterizə olunurdu, onlara sənaye tərəfindən tələbat artırdı. Sənaye dövründə ixtiraların istehsalata daxil edilməsinin təşəbbüskarı sənaye idi. Universitetlərin vəzifəsi var olan biliklərin mühafizəsi və yenilərinin qazanılması idi.

Sənaye cəmiyyətində təhsilin vədi sənaye inqilabı idi, postindustrial cəmiyyətin əsası isə informasiya inqilabı idi. Postindustrial cəmiyyət dövründə effektivliyin yüksəldilməsinin əsas faktoru olan məhsuldar qüvvələrin təkmilləşdirilməsi arxa plana keçirdi. İstehsal prosesinin idarəedilməsi ön plana çıxırdı. Təşkilatı-idarəetmə bacarıqları idarəetmə prosesinin xammalı sayılan informasiya axını ilə sıx bağlıdır, bu postindustrial cəmiyyətin əsas məğzini göstərərək onu informasiya cəmiyyəti kimi müəyyənləşdirirdi. Amerika sosioloqu D. Bell sənaye cəmiyyəti dövründə tədqiqatın obyektləri olaraq istehsala bağlı olan münasibətləri göstərirdi, amma XX əsrin son 25-30 ilində isə (postindustrial cəmiyyətin formalaşma dövrü) - məlumatın (biliklərin cəmi) tədqiqat obyektini olduğunu sübut etməyə çalışırdı. Bu dövrdə sənaye istehsalının mahiyyəti azalır, ölkənin müvəffəqiyyət göstəricisi olaraq xidmət bazarı və informasiya sektoru çıxış edirdi. Həm aqrar sahədə, həm də sənaye sahələrində çalışan işçilərin sayı

azalır, xidməti sahələrdə və informasiya texnologiyaları ilə əlaqədar məşğuliyyət sahələrində sürətli inkişaf gedir.

Postindustrial cəmiyyətdə təhsil yüksək səviyyəli mütəxəssislərin yetişdirildiyi özünəməxsus sənaye sahəsinə çevrilir. Universitet peşəkarları “istehsal edən” konveyer rolunda çıxış edir, təhsilin məzmununda unifikasiya baş verir, təhsil planları və reqlamentlər ortaya çıxır. Universitetlərin sayı yalnız inkişaf etmiş ölkələrin hesabına artmadı, həmçinin Afrika, Asiya və Latın Amerikasının inkişaf etməkdə olan ölkələri təhsilin inkişafı ilə yüksəliş yaşadı. Özəl universitetlərin sayı artır. Məsələn, 2010-ci il Vebometriksin məlumatlarına əsasən, dünyada 20000 yaxın universitet olduğu təxmin edilir. İnkişaf etmiş ölkələrdə ali təhsil mərkəzlərinin dövlət tərəfindən maliyələşdirilməsi azaldılır, getdikcə daha çox universitetlər büdcədən kənar maliyyə yardımını alırlar. Cəlb olunmuş büdcədən kənar vəsaitlərin həcmi birbaşa təhsil müəssisəsinin növü ilə bağlıdır, bu baxımdan klassik universitetlər daha çox cəlbedicidirlər, ardınca texniki və humanitar universitetlər gəlirlər. Bu tendensiya universitetlərin iqtisadiyyatla əlaqələrinin güclənməsinə gətirib çıxarır. Bu hal müasir cəmiyyətdə əməkproblemləri ilə bağlıdır, işçi qüvvəsinə tələbatlar artır, bununla bağlı olaraq yüksək ixtisaslı peşəkara xərclər də artır. Biznes sahibləri öz personalının təhsilinə və ixtisaslarının artırılmasına pul xərcləyirlər.

Bütün bu xərclər istehsal olunan məhsulun dəyərinin yüksəlməsində öz əksini tapır, bu da öz növbəsində kapitalistin əsas vəzifəsinə - işçi qüvvəsinin dəyərini aşağı salmağa - ziddir. İşçi qüvvəsinin maliyyətinin aşağı salınması yalnız təhsil prosesinin özünü ucuzlaşdıraraq və onun məhsuldarlığını yüksəldərək mümkündür. Təhsil prosesinin ucuzlaşdırılması sənayeləşmənin köməyi ilə - təhsil prosesinin avtomatlaşdırılması və dəyəri yüksək pedaqoqların kənarlaşdırılması ilə mümkündür. Son onilliklər ərzində bu tendensiya yeni təhsil növünün – distant (məsafədən) təhsilin meydana çıxmasına səbəb olmuşdur. 2011-ci ilin statistik məlumatlarına görə Distant təhsil sahəsi üzrə dünya bazarı 1,5 milyard dollar gəlir gətirir, Rusiya bazarı – ümumi bazarın təxminən 2%-ni təşkil edir. (Гельмгольц Г., 2003, s.73) Distant təhsil təşkilatı bina yeri üçün əlavə xərclər tələb etmir, dərslər

video- mühazirələr şəklində keçirildiyi üçün müəllimlərə sərf olunan xərclər azalır. Bu növ təhsilin məhsuldarlığı yüksəkdir, təhsil müəssisəsi ərazisinə bağlı olmaq məcburiyyəti ortadan çıxır. Yaxın perspektivdə istənilən istifadəçinin internet şəbəkəsi vasitəsi ilə özünə lazım olan təhsil kursunu formalaşdırma biləcəyi bütün təhsil proqramlarının Distant təhsildə vahid şəkildə birləşdirilməsi gözlənilir. Distant təhsil universitetlərə ciddi maliyyə axını yaradacaq ayrıca təhsil institutuna çevriləcəkdir.

Müasir cəmiyyətdə universitet və iqtisadiyyat arasında qarşılıqlı əlaqə güclənir. Bu iqtisadiyyatın qısa zamanda öyrənə bilən və xarici dəyişikliklərə cəld reaksiya verə bilən ixtisaslı kadrlara artan ehtiyacı ilə bağlıdır. Tədris prosesində fənlərin nəzəriyyələrinin öyrənilməsinə ayrılan vaxt qısaldılmışdır. Universitet iqtisadiyyatın tələblərinə uyğun formalaşmağa başlayır, qısa müddətli həllər tapmaq istiqamətində ixtisaslaşır. Amma bu vəziyyət biliklərin əsas rol oynadığı innovasiyaların generasiyasına istiqamətlənmiş postindustrial cəmiyyətdə dominantlıq edən biliklərin iqtisadiyyatı ilə ziddiyyət təşkil edir. Təhsil digər faktorlarla qarşılıqlı əlaqədə keyfiyyətli işçi qüvvəsini istehsal edərək iqtisadiyyatın innovasiyalara olan tələbatına təsir etməlidir.

İqtisadi münasibətlərin elm sahəsinə daxil olması universitetin yeni bir funksiyasını meydana gətirdi: sənaye cəmiyyətində formalaşan əsas funksiyaları - biliklərin qorunması və ötürülməsi, bacarıq və qabiliyyətlərin formalaşdırılması, biliklərin generasiyası ilə yanaşı, biliklərin ticariləşməsi (kommersiyalaşma) funksiyası da ortaya çıxır. Kommersiyalaşma innovasiya prosesinin mərhələlərindən biridir. (Klark B., 2004, s.82)

İnnovasiya prosesi bir tərəfdən elm və texnologiya arasındakı mövcud ziddiyyətləri, digər tərəfdən isə istehsalı birləşdirir. Bu gün insan ehtiyaclarını ödəmək üçün yaradılan yeni texnologiyaların və məhsulların satışından mənfəət əldə etmək məqsədilə vasitəçi təşkilatlara ehtiyac yaranır. "İnnovasiya" konsepsiyası mütləq innovasiya prosesinin müxtəlif mərhələlərində ticariləşməni əhatə edir. Müasir cəmiyyətdə, ticariləşmə funksiyasını universitet öz üzərinə götürür, bununla əlaqədar universitetin bazasında "vasitəçi" - innovasiya

infrastrukturu: texnoloji parklar, biznes inkubatorları, təkmilləşmələrin ticariləşdirilməsinə yönələn texnologiya transfer mərkəzləri təşkil olunur. Sənayeləşmə dövründə texnologiyanın təkmilləşdirilməsi və istehsalın təşkili üçün elmi təkliflərin tətbiqi prosesi heç bir zaman bugünkü kimi böyük marağa səbəb olmamışdır. Bu vəziyyət iqtisadiyyatın məhsuldar qüvvələrin təkmilləşdirilməsində maraqlı olmasına bağlıdır və elm və iqtisadiyyat nümayəndələri arasında ziddiyyətlərin ictimai əhəmiyyət kəsb etmədiyinə görədir. Postindustrial cəmiyyətdə meydana gələn monopoliyalar qiymətləri idarə edərək sərmayə gəlirlərinin azalma tendensiyası ilə mübarizə aparmağa imkan qazandılar və yüksək gəlirli məhsullar üzrə hökumət sifarişləri almağa başladılar. Bu innovasiya prosesi üçün stimulların azalmasına gətirib çıxardı.

Amma cəmiyyət yenilik ehtiyacını bilir və buna görə də dövlət yenilikçiliyin stimullaşdırılması funksiyasını qəbul edir və tez-tez yenilik prosesinin bir subyekti kimi çıxış edir. Elm və iqtisadiyyat arasındakı əlaqəni dəyişdirən növbəti şey, elmi prosesin özünün də dəyişməsi idi. XIX əsrdə sənayeləşmə dövründə bir çox ixtira çətinliklə əldə olunurdusa, XXI əsrin ikinci yarısından etibarən elm böyük miqdarda vəsait və çox sayda işçi ilə ayrı bir sənaye halına gəldi. Elm fundamental (əsas), elmi tədqiqat təkmilləşdirmələri (ETT), təcrübi konstruktiv təkmilləşdirmə (TKT) sahələrinə bölündü. Bu dəyişikliklər universitetlərin elmi fəaliyyətlərində öz əksini tapdı. Öz əsaslarında universitetlər kiçik innovativ müəssisələr, müxtəlif laboratoriyalar, sənaye avadanlıqları kompleksləri olan texnopark strukturları şəklində fəaliyyət göstərən innovativ şirkətlər üçün müxtəlif dəstək institutları yaratmağa başladılar.

Universitetdə innovasiya prosesinin mahiyyətini anlamaq üçün onu iki əsas prosesə ayırmaq lazımdır: elmi və ticariləşmə. Əvvəllər bu proseslər arasındakı ardıcılıq açıq və sabit idi - ilk növbədə elmi bir fəaliyyət, daha sonra isə kommersiyyalaşma, bu gün isə ticarət ilə əlaqədar fəaliyyət ya əvvəlcədən və ya elmi prosesin hər hansı bir mərhələsində yarana bilər.

Fərqli inkişaf səviyyələrinə malik olan ölkələr hər hansı bir məhsulu satın alaraq innovasiya prosesinin müəyyən bir mərhələsində işin həyata keçirilməsini

üstələyirlər. Məsələn, inkişaf etməkdə olan ölkələr iqtisadiyyatın qabaqcıl şəkildə modernləşdirilməsini təmin edir və bu da öz növbəsində, hüququn, siyasi elmin və təhsilin inkişaf etmiş ölkələrin səviyyəsində yüksəldilməsi deməkdir. (Etzkowitz, Leydesdorff., 1997, s.44) Bu vəziyyətə ən yaxşı nümunə Çin və Hindistandır, bu mərhələlər çərçivəsində iş görərək sənaye potensialını yeniləyir və ən əhəmiyyətli öz mütəxəssislərini inkişaf etmiş ölkələr səviyyəsinə "çəkirlər". (Wissema J., 2009, s.84)

İnkişaf etmiş ölkələr fundamental tədqiqatlara yönəlirlər, onların elmi, təhsil və texnoloji səviyyələri bu fəaliyyəti səmərəli şəkildə həyata keçirməyə imkan verəcəkdir və ucuz iş yerləri olan inkişaf etməkdə olan ölkələrdə sənaye infrastrukturlarının yaradılması kütləvi istehsalın təşkili üçün daha faydalıdır. Elmi və innovativ fəaliyyətlər arasındakı fərqləri anlamaq universitetdə alimin funksiyalarını və fəaliyyətinin sərhədlərini müəyyən etməyə imkan verir. Elmi fəaliyyətlər intellektual fəaliyyətin nəticəsini əldə etməyə yönəldilmiş elmi və texniki tədbirləri əhatə edir və bu fəaliyyətlərin nəticələrinin iqtisadiyyata daxil edilməsi mütləq deyil. Bir çox hallarda tədqiqatlar qazanc əldə etmək məqsədilə deyil, yeni elmi kəşflər əldə etmək üçün aparılır.

Bir çox elm adamları elmi fəaliyyətlə məşğul olmaqla yanaşı, texnologiyayı tətbiq etməyə cəhd göstərirlər, təcrübə bunun həmişə uğurla nəticələnmədiyini göstərir. Bu da ilk növbədə, layihənin idarə olunması, konsepsiyası, inkişaf strategiyası, maliyyə göstəricilərinin hesablanması və risk qiymətləndirilməsi üçün xüsusi bilik və bacarıqların yaradılmasını tələb edir ki, bu da bir qayda olaraq, elm adamlarında olmur. Xüsusi təlim keçmiş menecer təkmilləşdirmələrin inkişaf etdirilməsi üçün əsas fəaliyyətləri həyata keçirir. Bu cür mütəxəssislər texnopark strukturlarında yetişdirilirlər. Menecerin və alimin funksiyaları arasındakı fərqi çox vacib olduğunu vurğulamaq vacibdir, əks halda layihə üzərində işdə ciddi mübahisələr yarana bilər.

Lakin bəzi alimlər həm yeni biliklər yaradırlar, həm də onları effektiv sata bilirlər. Universitetlərdə innovasiya projelərinin idarə olunmasında texnopark strukturlarının rolu vacib əhəmiyyət kəsb edəcəkdir. İnkişafın hər bir yeni

mərhələsi ilə universitetlərin iqtisadiyyatdakı rolu artır, universitetlər müstəqil iqtisadi bir qurum kimi çıxış etməyə başlayırlar və dövlət, biznes və cəmiyyət arasında qarşılıqlı təsir elementinə çevrilirlər. Postindustrial cəmiyyətdə universitetin biznesə - kommersiyalaşmaya xas yeni bir funksiyası yaranır. Universitetin fəaliyyəti ticari məqsədlər güdməyə başlayır. Elmi ədəbiyyatda "Sahibkarlıq universiteti" anlayışı getdikcə yayılır (Webometrics Ranking Of World University., 2017). Buradan da universitetin vəzifələri dəyişir. Universitet şöbələrinin və işçilərinin iş fəaliyyətini stimullaşdırmağa çalışır: yenilikçi bir infrastruktur yaradır, işçilərin əmək haqqını cəlb olunan büdcədən kənar gəlirlərdən asılılığını formalaşdırır və biznes mədəniyyətini inkişaf etdirir. İqtisadi subyekt kimi universitet riskli və dinamik tələblər şəraitində effektiv şəkildə mövcud olmalıdır, potensial istehlakçıların seçimlərindəki dəyişikliklərə rahatlıqla cavab verməlidir. Bu universitetin idarəetmə strukturunu dəyişdirərək, sənaye və innovasiya infrastrukturunun elementləri ilə yaxından əməkdaşlıq edərək mümkün ola bilər.

Ümumiyyətlə, universitetlər müxtəlif inkişaf mərhələlərindən keçərək indiki mövqeyinə çatmışdır. Bu bölmədə universitet anlayışının mənası açıqlanmağa çalışılmış, onun inkişaf etdiyi dövrlərin xüsusiyyətləri ilə birgə təhlil edilmişdir. Eyni zamanda universitetlərin iqtisadi inkişafda dəyişən rolunun kapitalizm dövründə əhəmiyyət qazandığı göstərilmişdir.

1.2. Üçüncü nəsil universitetlərin iqtisadi inkişafa təsirinin əsas istiqamətləri

Üçüncü nəsil universitetlərin iqtisadi inkişafa təsiri ilə bağlı müxtəlif ölkələrin alimləri münasibət bildirmişlər. Bu mənada J.Vissemanın, B. Klarkın fikirləri tədqirəlayıqdır.

J. Vissemanın "Üçüncü nəslin Universiteti (Universitet 3.0)" və B. Klarkın "Sahibkarlıq Universiteti"nin (Klark B., 2004, s.158) konsepsiyaları nə ilə əlaqədirlər? Müəyyən mənada hər ikisi ümumi bir fikirdən meydana gəlmişlər: universitet "korporativ etik normaların" subyektinə çevrilir. Eyni zamanda B.Klark və J.Vissemanın anlayışları sahibkarlıq universitetinin fəaliyyətinin müxtəlif

aspektlərini ortaya çıxarır. Bizim fikrimizcə, onların fərqi müasir universitetdə sahibkarlıq mədəniyyətinin möhkəmləndirilməsinin zəruriliyinin əsasları (həmçinin diqqət nöqtəsi və məqsədləri) ilə bağlıdır. B. Klark konsepsiyasında universitetin ənənəvi imicinin dəyişdirilməsi üçün əsas "xarici" şərtlərdir (innovativ iqtisadiyyatın inkişafı, texnoloji transferlər və s.), J.Vissemanın konsepsiyasında isə "daxili" (maliyyə mənbələri, istedadlı müəllimlər, tələbələr və s. uğrunda mübarizədə öz problemlərini həll etmək ehtiyacı) şərtlər əhəmiyyətlidir. Bu mənada B.Klarkın konsepsiyasının əsaslarına toxunaraq, J.Vissemanın konsepsiyası baxımından "sahibkarlıq universitetinin" şərhinin "üçüncü missiyası" çərçivəsində "sahibkarlıq fəallığının" inkişafı şərtlərindən, universitetin "ilk missiyasını"- "sahibkarlıq mədəniyyəti" nin yaradılmasının tədris və pedaqoji komponentini dəyişdirmək problemlərinə necə yönəldəcəyini nəzərdən keçirmək dissertasiyanın mövzusu baxımından faydalı ola bilər.

XIX əsrdən başlayaraq sahibkarlıq universiteti konsepsiyası tədqiqat universiteti konsepsiyasını əvəz etmişdir. "Universitas litterarum" (V. Humboldt, 2009, s.63) ideologiyası professorların tədrisə paralel olaraq, elmi tədqiqatlarla məşğul olması və universitetin əsas missiyasının - yeni bir elmi biliklərin əldə olunmasını həyata keçirməyə kömək etmələri üçün tələbələrin praktikada öyrədilməsini təklif etmişdir. Sahibkarlıq universitetinin ("Entrepreneurial university") əsas fərqi, universitetin yalnız ictimai əhəmiyyətli funksiyaları həyata keçirməsi deyil, həm də iqtisadiyyat və dövlətin xüsusi ehtiyaclarına cavab verə bilməsi olmalıdır. Bu konsepsiya, elm və cəmiyyət arasında yeni əlaqələri formalaşdıran bir sıra fundamental dəyişikliklərin nəticəsi olaraq XX əsrin məhsuludur. Epistemoloji mənada elmin nüfuzu əsaslı dəyişməyib, lakin "marketing" sahəsində böyük dəyişikliklər baş vermişdir. Burada sahibkarlıq universiteti konsepsiyası tam yerini tapır.

Göründüyü kimi, B. Klark (Куфтырев К, 2013, s.83) empirik tədqiqatda asanlıqla təsbit edilə biləcək elementləri və tədqiqatları qeyd etməyi və bununla da universitetin transformasiya yolunda rəhbərlik edə biləcəyi səciyyəli bir proqnozlaşdırma modelini yaratmağı qarşısına məqsəd qoymuşdur. B. Klarkın

konsepsiyası universitetin "sahibkar" olmağa yönəlməsi üçün müxtəlif təşəbbüslər və mənaları qəbul edən inandırıcı empirik bir ümumiləşdirmə nümunəsidir. Yəni: üç "əsas" - risk, innovativ fəaliyyət, sahibkarlıq mədəniyyəti; beş transformasiya yolu - idarəetmə potensialının gücləndirilməsi, periferiyaların genişləndirilməsi, maliyyə bazasının diversifikasiyası, elmi potensialın artırılması, integral sahibkarlıq mədəniyyətinin formalaşdırılması; iyirmi kritik göstərici - dövlət maliyyələşdirilməsindən azad olmaq, idarəedici kadrların keyfiyyəti, sahibkarlıq mədəniyyətinin olması, texnologiya parkının mövcudluğu və kiçik müəssisələrin dəstəklənməsi, rəqabətqabiliyyətli kampus infrastrukturu, fənlərarası qabaqcıl tədqiqat layihələri və s. Bu bir fikirlərə əsaslanaraq, hər hansı bir universitetin "sahibkar" olduğunu birmənalı şəkildə söyləmək çətinlik yaradır.

Ümumiyyətlə, universitetin rəhbərliyi bilik və ixtiraların ticarət potensialını artırmaq, texnoloji transfer ehtiyacları üçün üçüncü tərəfin maliyyələşməsini cəlb etmək və universitet daxilində korporativ idarəetmə modelini qəbul etmək üçün yüksək səviyyəli tədqiqatların aparılması və təhsil xidmətləri təklif etməyə cəhd edirsə (buna imkanı varsa) belə bir universiteti sahibkar hesab edə bilərik. Yuxarıda qeyd etdiyimiz "transformasiya istiqamətləri", əslində, bir sıra Avropa universitetlərinin müqayisəli analizləri nəticəsində aşkar etdikləri empirik parametrlərdir və onlar universitetlərin xarici şərait dəyişikliklərinə cavab reaksiyası olaraq ortaya çıxır. Məşhur elmi müzakirələr nöqtəyi-nəzərindən metod haqqında sosial tədqiqatlardahadisələrin təsvirinəhipotetik + deduktiv yanaşma (K. Xempel və başqaları) çərçivəsində müşahidə oluna bilən "nəzəri qətiyyət" kimi oxşar (spekulyativ) yanaşmaməvcud deyil.

B. Klarkın konsepsiyasının "spekulyativliyi" dəfələrlə tənqid olunub: proqnozlaşdırıcı gücün və evristik potensialın zəifliyi əslində "sahibkar universitet" in varlığını şübhə altına alırdı, yalnız universitetin həyata keçirdiyi müəyyən "biznes təcrübələri" vardır, onları reallaşdıraraq universitet öz müvəffəqiyyətini və "üçüncü missiyasını" həyata keçirməyini və dəyişən xarici şəraitə uyğunlaşma dərəcəsini nümayiş etdirir. Əlbəttə, müəyyən bir mərhələdə B. Klark konsepsiyasının evristik potensialı çox sayda müxtəlif tədqiqatların

hazırlanmasını təmin etmişdir. Buna baxmayaraq, biz universitetin transformasiyasının perspektivlərini nəzərə alan adekvat bir model yaratmaq üçün daha qabaqcıl nəzəri vasitələrə ehtiyac olduğunu təkid edirik.

Sahibkarlıq universitetlərini yalnız fərdi elementlərin empirik aşkarlanması, onların müqayisəsi və "oxşar komponentləri"nin yenidən qurulması nöqtəyi-nəzərindən deyil, həm də ümumi strukturları, təhlükələri, inkişaf tendensiyalarını müzakirə etməyə imkan verən bir "nəzəri təsvir" nöqtəyi-nəzərindən təsvir etmək tələb olunur.

B. Klark konsepsiyasının nəzəri təsvirinin maksimum imkanları müxtəlif növ "sahibkarlıq fəaliyyətini" təyin etmək üçün istifadə olunur. Bununla yanaşı, B.Klarka görə, "xərclər" və "ziddiyyətlər" kimi universitet transformasiyasının qeyri-səciyyəvi xüsusiyyətlərini meydana gətirməyə imkan vermək, daha sonra "sahibkarlıq praktikasını"nın tətbiq edilməsindən sonra konsepsiyanın daha geniş nəzəri perspektivin bir hissəsi olması üçün eyni zamanda müəyyən universitetin "sahibkar" olub-olmaması ilə bağlı "mərkəz" fərziyyələrin formalaşdırılması prosesini qiymətləndirmək gərəklidir.

Daha bir nümunə göstərək, J.Vissemanın "Üçüncü Nəsil Universiteti" ("Universitet 3.0") konsepsiyası çərçivəsində B. Klarkın sahibkarlıq universiteti konsepsiyasının şərhinin necə biruzə verdiyini nəzərdən keçirək.

J.Vissema tərəfindən təklif olunan üçüncü nəsil universitetə keçidin əsaslandırılması prinsipial olaraq yeni bir şey deyil. Fikrimizcə, "Universitet 3.0" konsepsiyasının yeniliyinin müəyyən elementi dedikdə, müasir universitetin qəbul etdiyi "sahibkarlıq praktikasını" anlayışı başa düşülməlidir. "Universitet 3.0" konsepsiyasının başlanğıc nöqtəsi, universitetlər arasında maliyyələşmə mənbələri, istedadlı müəllimlər və tələbələr uğrunda mübarizədə artan rəqabətdir, bunu maraqlı tərəflər (ilk növbədə, hökumət) cəmiyyətin iqtisadi inkişafının müasir dinamikasını nəzərə alaraq universitetdən tələb edirlər. Bu baxımdan "sahibkarlıq etikası" və "sahibkarlıq fəaliyyətinə" xüsusi diqqət (B.Klarkın təklif etdiyi kimi) müasir bir universitetin inkişafının əsas istiqaməti və müvəffəqiyyət meyli kimi görünür. Ancaq, "sahibkarlıq fəaliyyəti"nin nə olduğunu və bir universitetin

"sahibkar" olmasının nə mənə daşması əslində, o demək deyildir ki, bu B. Klarkın düşüncələri eyni mənə daşır.

"Sahibkarlıq universitetinə" keçid universitet üçün yalnız "korporativ normaları" qəbul etmək, şərtləri təşkil edən və texnologiyaların transferi üçün əlverişli mühit yaradan mərkəzə çevrilməsini nəzərdə tutmur, bu, ilk növbədə təhsil sahəsinin transformasiya etməklə strateji məqsəd daşıyan müvafiq institusional və struktur dəyişikliklər deməkdir. Beləliklə, J.Vissemanın konsepsiyası B.Klarkdan fərqli olaraq, "sahibkarlıq universitetinin" interpretasiyasının fərqli ("ziddiyyətli") fokusu ilə müəyyən edilir.

Müasir cəmiyyətin qlobal dəyişiklikləri və "üçüncü missiya" anlayışı ilə təyin olunan xarici "iqtisadi" düşüncələrə əsaslanmaq əvəzinə, universitetin "sahibkarlıq fəaliyyəti" konsepsiyası ağır rəqabət mühitində tədris məkanına, universitetin "daxili" etik normalarına əsaslanan "ilk missiya"daşər olmur. B.Klarkın "iqtisadi" ritorikası əvəzinə J. Vissema "təşkilati" ritorikanı istifadə edir. J.Vissema konsepsiyasında üçüncü nəsil universitetə keçidi əsaslandıran beş əsas səbəb bu şəkildədir: (Бок Д., 2012, s.12-14)

a) elmi tədqiqat sahəsində liderliyini qorumaq istəyən aparıcı universitetlər əlavə maliyyə mənbələri axtarırlar, o cümlədən özəl bizneslə əməkdaşlığı inkişaf etdirirlər, belə ki dövlət artıq zəruri maliyyələşdirmə səviyyəsini təmin edə bilmir. Nəticədə, təşkilatların elmi şöbələrində araşdırma aparmaq əlverişsiz hal alır;

b) qloballaşma tələbələr (ən yaxşılarını ölkə xaricinə çıxarmaq biləcəklər), müəllimlər (sürətlə dəyişən və uyğunlaşanlar) və tədqiqat müqavilələri uğrunda rəqabətə çevrilir. Nəticədə aparıcı və digər universitetlər arasındakı məsafə genişlənir; aparıcı universitetlər yerli səviyyədə beynəlxalq səviyyəyə yüksəlirlər;

c) universitetin cəmiyyətdəki rolu dəyişir, ilk növbədə dövlətin onu gördüyü şəkildə formalaşır. İndi universitetlərdən təkcə təhsil və tədqiqat deyil, həm də inkubatorların, texnoloji transfer mərkəzlərinin, start-upların və s. yaradılması vasitəsilə iqtisadi inkişaf praktikasına cəlb edilməsi tələb olunur;

d) universitetin idarəetmə prinsiplərini radikal bir şəkildə yenidən nəzərdən keçirilməsinə ehtiyac yaranır. Söhbət yalnız akademik kapitalizm ehtiyacı ilə bağlı

deyil, həm də çoxsaylı (həmçinin xarici) iştirakçılar ilə çox sayda fənlərarası tədqiqat layihəsində iştirak edən universitet idarəetmə sisteminin elastikliyini inkişaf etdirməklə yanaşı, bu tədqiqatların nəticələrini bir çox "bazarlarda" həyata keçirməkdən gedir;

e) bir yolla bürokratiyanı əldə tutmaq və eyni zamanda problemlərə çevik cavab verə bilən bir infrastrukturun inkişaf etdirilməsinə ehtiyac yaranır. Dövlət, universitetlərin maliyyələşdirilməsini artıraraq, xərclər üzərində nəzarəti azaltmaq istəmir. Ali təhsilin kütləvi xarakteri, davamlı (həyat boyu) təhsil strategiyası və s. universitetdə oxuyan və işləyən insanların sayını əhatə edə bilmir. Bütün bunlar bürokratik aparatın eksponent olaraq artmasına və məzmununa görə yüksək xərclərə gətirib çıxarır.

Yuxarıda göstərilən "beş əsası" B. Klark konsepsiyasında olan oxşar "əsaslar", "çevrilmə üsulları" və "kritik göstəricilər" ilə müqayisə edək. J.Vissemanın "Universitet 3.0" konsepsiyasına qoyduğu əsas fikir, "üçüncü nəsil universitetinin modeli hər bir universitetə öz yolunu seçmək azadlığını verməlidir" (Кларк Б., 2011, s.26). Universitetin 3.0 əsas xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq (əməkdaşlıq, şəbəkə xarakteri, elm və təhsilin inteqrasiyası, maliyyələşmənin yayılması, sahibkarlıq mədəniyyəti, çevik idarəetmə strukturu və s.) B. Klarkın sahibkarlıq anlayışı ilə J.Vissemanın şərhindəki fərqləri anlamaq əhəmiyyətlidir. "Sahibkarlıq mədəniyyətinin qəbul edilməsi və cəmiyyətin iqtisadi inkişafında iştirak etmək" əvəzinə (B.Klark) "maliyyə mənbələri, müəllimlər və tələbələr üçün mübarizə aparmaq lazımdır" (J. Vissema). Yəni, "Sahibkarlıq təcrübələri və əlavə dəyərlər yaratmaq" yerinə - "akademik start-up", "Sahibkarlığın etik normaları və akademik kapitalizm" əvəzinə - "maliyyə mənbələrinin yayılması ilə akademik azadlığın artması". "Biznesyönümlü strategiya" yerinə, "uyğun çevik infrastrukturun və idarəetmə modelinin inkişaf etdirilməsi". "Sahibkarlıq qabiliyyətlərini birləşdirmək" yerinə "şəxsi şirkət açmağı öyrənmək" . (Təbii ki, bu cütlər fərqli şəkildə şərh oluna bilər, eyni zamanda B. Klark konsepsiyası ilə uyğunluq təşkil etməklə).

"Sahibkarlıq universiteti" konsepsiyasına nə üçün maraq göstəririk? Bizim fikrimizcə B. Klark konsepsiyasına istinad edilən araşdırmaların böyük əksəriyyəti "sahibkar" olmaq üçün bir universitenin tam olaraq nə etməsi lazım olduğunu tapmağa yönəlmişdir, biz universitetimizin uğur qazanacağı "doğru" addımların sırasını görmək istəyirik. B.Klarkın konsepsiyasının çox vaxt "birbaşa oxunmasının» məqsədə çatmağa kömək etməməsi qəribə deyil. "Universitet" əvəzinə nəzəriyyə baxımından çətin olan xüsusi vəziyyətləri əks etdirən "dağınıq təcrübələri" nəzərdən keçiririk.

"Xarici" atributları əks etdirən şərhlər "təcrübələr"i aşkar edə bilir, lakin "nəcə davranmaq gərəkdiyini" təklif edə bilmir. Məsələn, biliklərin kapitallaşdırılması problemini həll etmək baxımından yaxşı işləyən B.Klarkın şərhindən fərqli olaraq, J.Vissemanın şərh "daxili" atributlara - universitetin "təşkilati" fəaliyyətinə aid edilir. Bu yanaşma yalnız universitetin transformasiyasına, universitetin dəyişən roluna, innovativ iqtisadiyyatın inkişafına və texnoloji transfer ehtiyacına görə deyil, həm də "gözləntilərə" cavabların daha düzgün şəkildə formalaşdırılmasına kömək edir. "Üçüncü missiya" kontekstində "sahibkarlıq universitet"inin yeni şərh diqqətimizi "sahibkarlıq fəaliyyəti"nin inkişaf müzakirələrində deyil, "ilk missiya" problemlərinin transformasiyası üzrə - tədris və "sahibkarlıq mədəniyyəti"nin formalaşmasının pedaqoji komponentinin müvafiq olaraq yenilənməsində cəmləyir. J. Vissema qeyd edirdi ki, "ilk nəsil universitetlər tənqidi düşüncəli alimləri, ikinci nəsil universitetlər isə alimləri + sahibkarları hazırlamağa hazır deyildilər".

Bu mənada, "birinci missiya" nın "üçüncü nəsil universitet" anlayışına çevrilməsinin aydın tendensiyası gələcəkdə "alim + sahibkar" üçün zəruri bacarıqları gücləndirə bilən xüsusi fənlər üzrə tədris proqramının yaradılması idi. J. Vissema görə, bir çox elmi və texniki ixtisaslar təhsil proqramlarının vacib bir hissəsi olmalıdır. Başqa sözlə, "sahibkarlıq universiteti" yalnız innovativ iqtisadiyyatın drayveri deyil, insanların "fərsəti yaxalamaq" və "biznes + potensial" ideyalarını həyata keçirməyin üsullarının öyrədildiyi bir yerdir. "Pis" və "yaxşı" universitet arasındakı fərq, "xarici" texnoparklarda və inkubatorlarda deyil,

"korporativ etika" və "sahibkarlıq mədəniyyəti"nin kök saldığı dərslər proqramındadır.

Üçüncü nəsil universitetləri istehsalat bazalarına çevrilir. İndi açıq qapıları, texnologiyaları və layihələri olan universitetlər var. ABŞ-da Stanford Universiteti, Harvard, ABŞ-da MIT və Avropadakı Cambridge, Leuven və Münih Universiteti bu tip universitetin ən yaxşı nümunələridir. Üçüncü nəsil universitetlərdə elm əməkdaşlığı, universitetlər və yüksək texnologiyalı şirkətlərlə əməkdaşlıq, institusional tədqiqat qurumları, texnoparklar üçün təlim və dəstək proqramları görürük. Üçüncü nəsil universitetləri böyük iqtisadi dəyər və məşğulluq yarada bilirlər. Məsələn, MIT-in məzunları və universitet tələbələri tərəfindən yaradılan şirkətlər ayrı bir ölkə olsaydı, dünyanın 24-cü böyük iqtisadiyyatı ilə üst-üstə düşəcəkdi. Hollandiya alimi və "Üçüncü nəsil universitetlərinə doğru" kitabının müəllifi H.Vissema XXI əsrdə universitetlərin radikal bir dəyişikliyə uğradığını vurğulayaraq, onların artıq elm mərkəzli, tək intizamlı bir quruluş deyil və qlobal məlumat mərkəzi olma yolunda hərəkət etdiyini qeyd edirdi.

Ümumiyyətlə, son olaraq qeyd edə bilərik ki, üçüncü nəsil universitetlərin iqtisadi inkişafa təsir istiqamətləri dedikdə, bu universitetlərin müasir dövrdə fəaliyyət göstərməsi üçün iqtisadi şəraitə uyğunluq təşkil etməsi və bir növ dünya iqtisadiyyatı ilə rəqabətə girmə potensialının güclü olmasıdır. Belə ki, üçüncü nəsil universitetlər maliyyə mənbələri axtarmaqla, o cümlədən özəl bizneslə əməkdaşlığı inkişaf etdirməklə iqtisadiyyatın maddi aspektini, qloballaşaraq iqtisadiyyatın rəqabətə davamlı olmasını, texnoloji proseslərə qoşularaq iqtisadiyyatın avtomatlaşdırılmasını və keyfiyyətli bilik istehsal edərək iqtisadiyyatın davamlı inkişafını təmin edir.

1.3. İqtisadi inkişafda universitetlərdən istifadənin dünya təcrübəsi

Müasir iqtisadiyyatın və bütövlükdə cəmiyyətin inkişafı elmi və texnoloji inkişafın sürətlə inkişafına əsaslanır. Bu vektorun həyata keçirilməsi üçün ali təhsilin innovativ potensialından istifadə etmək lazımdır, bunların hər biri

universitetlərin maddi-texniki bazasının modernləşdirilməsini, təhsil müəssisələrinə investisiyaların cəlb edilməsi üçün təşkilati-iqtisadi mexanizmin inkişaf etdirilməsini tələb edir.

Bu baxımdan Qərb ölkələrində biznes və universitetlərin əməkdaşlığının nəticələri maraq kəsb edir. Biznes strukturlarının və ali təhsil müəssisələrinin yayılmış qarşılıqlı əlaqəsi universitetlərin muxtariyyətinin azaldılması və dövlətin daha aktiv iştirakı ilə əlaqədardır. "Bilik iqtisadiyyatı" dövründə daha dinamik sosial-iqtisadi inkişaf üçün mütəxəssislərin hazırlanması sistemində dəyişiklik etmək lazım olduqda bu prosesin katalizatoru kimi əmək bazarı çıxış edirdi.

Bu tendensiya iqtisadiyyatın ehtiyaclarını yüksək ixtisaslı mütəxəssislərlə təmin etməyə kömək edən müvafiq qanunvericilik aktları ilə müşayiət olunmuşdur. Bu yeniliklər dövlət maliyyələşməsinin azaldılması fonunda və yeni büdcədən kənar gəlir qaynaqlarının axtarışı ilə qarşılanmışdır. Eyni zamanda ölkə səviyyəsində və universitetlərdə idarəetmə və ali təhsilin təşkilində struktur dəyişiklikləri müşahidə olunmuşdur. Hər hansı bir ölkənin ali təhsil sisteminin xarakterik xüsusiyyəti bu sahədə səlahiyyətli qərarların qəbul edilməsi prosesinə təsir göstərən çox sayda qurumun olmasıdır. Bu, ali təhsil sisteminin şəbəkə əsasında qurulması ilə əlaqədardır, iqtisadiyyatın irəliləyişi yalnız universitetlərin deyil, həm də biznes ictimaiyyətinin, dövlət qurumlarının, bank sisteminin və kütləvi informasiya vasitələrinin söylərini tələb edir. Bu qarşılıqlı münasibətin, metodların və xüsusi formaların təbiəti bazar münasibətlərinin yetkinliyinə və milli xüsusiyyətlərinə görə əhəmiyyətli dərəcədə dəyişə bilər. Məsələn, "Böyük Britaniyada, Ali Təhsilin İnnovasiya Fondu (ATİF) yaradılıb, bu da universitetlərə rəqabət əsasında maliyyə təmin edir. Beləliklə, ali təhsil müəssisələri görüşlər keçirmək və koordinasiya işlərini aparmaq üçün ixtisaslaşdırılmış ofislər yaratmaq imkanına malikdirlər. Marketing tədqiqatları və təhsil xidmətlərinin və məsləhətləşmələrinin təmin edilməsi mərkəzləşdirilir, texnoloji kəşflər əsasında yeni şirkətlərin yaradılması maliyyə investisiyaları vasitəsilə təşviq edilir və həmçinin tələbələrə sahibkarlıq vərdişləri aşılanır". (Куфтырев И. Г., Рыхтик, 2013, s.157)

Biznes və hökumətin qarşılıqlı fəaliyyətinin əsas vəzifələrindən biri universitetin fəaliyyətinə maddi dəstəkdir. Qərbi Avropada dövlət universitetlərin maliyyələşdirilməsinin əsas xərclərini qarşılayır. Məsələn, "İsveçdə universitetlərin və digər ali təhsil müəssisələri əsasən dövlət büdcəsindən maliyyələşirlər - bu rəqəm 2012-ci ildə 80% -dən çox idi. Belə ki, bu vəsaitlərin 78,2% -i doğrudan dövlət subsidiyaları şəklində onlara yönəldilmişdir. Əlavə 4,8% digər ictimai fondlardan gəlir. Beləliklə, bu il ali təhsil büdcəsinin 84,9% -i bu və ya digər şəkildə dövlət fondlarından maliyyələşmişdir. Geri qalan hissə xüsusi maliyyələşdirmə mənbələri və ali təhsil müəssisələrinin gəlirləri hesabına maliyyələşir. 2012-ci ilin məlumatlarına görə İsveçdə ali təhsil sistemində ümumi xərclər 60,7 milyard İsveç kronu təşkil edib". (Kapur & Crowley., 2008, s.58)

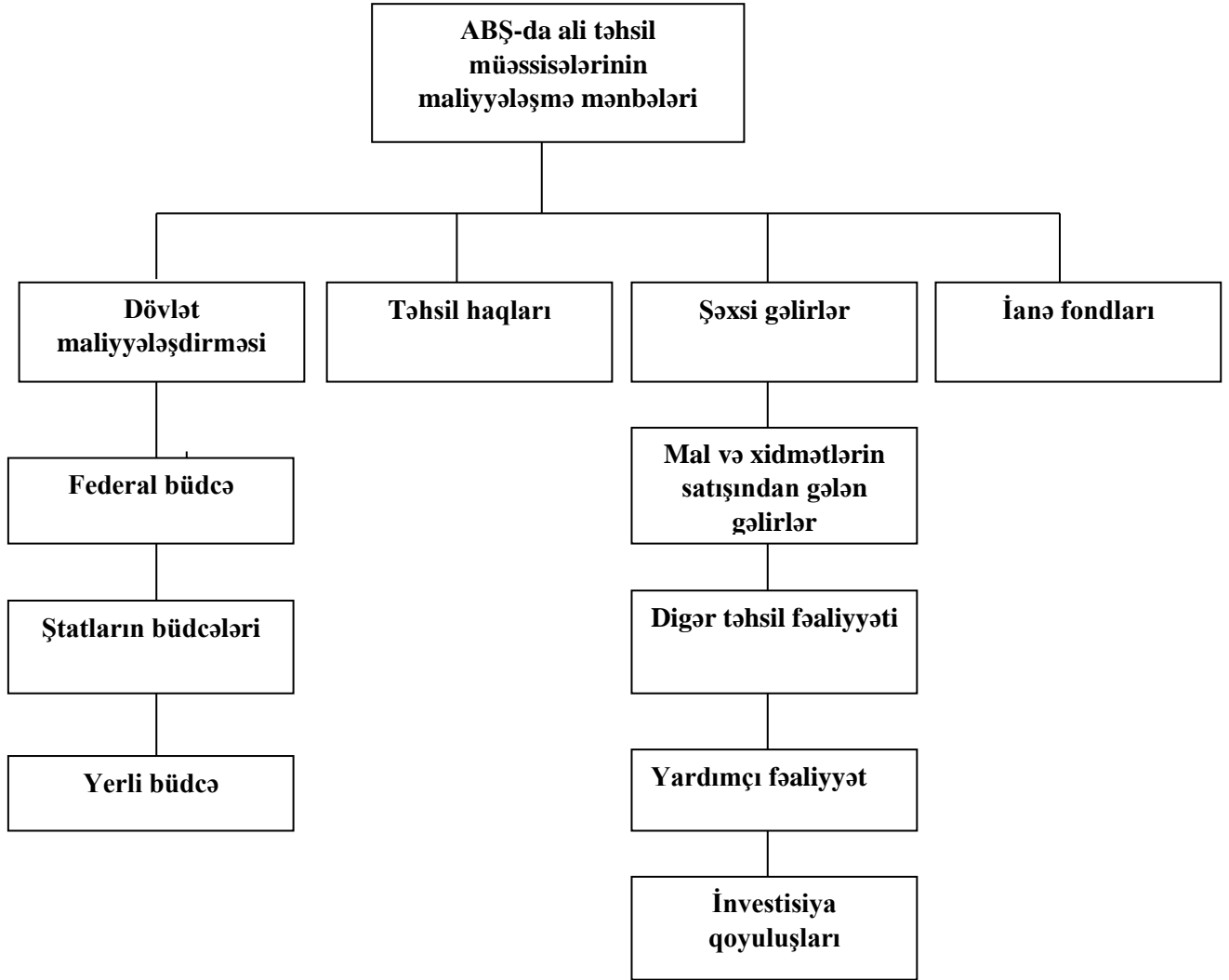
Beynəlxalq təhsil bazarında lider olan ABŞ-ın ali təhsil sistemində Avropa sistemində nisbətən bir sıra fərqlər vardır. Ölkədə biznes və təhsil müəssisələri arasında sıx əməkdaşlığa əsaslanan universitetlərin uğurlu fəaliyyət göstərməsi üçün effektiv bir sistem yaradılmışdır. ABŞ-ın eks-prezidenti Bill Klinton " zəngin olduğumuza görə yaxşı universitetlərə sahib deyilik, əksinə yaxşı universitetlərimiz olduğuna görə zənginik" fikrini səbəbsiz yerə deməmişdir. Amerika Birləşmiş Ştatlarında ali təhsil sisteminin əsas gəlir mənbəyini ştatların büdcəsindən vəsaitlərin əldə edilməsi yolu ilə dövlət maliyyələşdirməsi təşkil edir, belə ki, ali təhsil müəssisələrinin idarəsi onların əlindədir. Özəl universitetlər üçün əsas gəlir mənbələri təhsil haqqları, fərdi qrant və ianələrdir. Dövlət təhsil müəssisəsinin statusu nə qədər yüksəkdirsə, təhsil haqqının ümumi gəlirdə payı da bir o qədər azdır və mal və xidmət üçün alınan gəlirlərin payı isə daha çoxdur.

Özəl qeyri-kommersiya ali təhsil müəssisələrinin gəlirlərində öz investisiyalarından və təhsil haqlarından əldə olunan vəsaitlər üstünlük təşkil edir, amma malların (xidmətlərin) satışı və dövlət tərəfindən maliyyələşdirilən gəlirlər də vardır. Ancaq özəl bir qeyri-kommersiya universitetinin statusu nə qədər yüksəkdirsə, onun dövlət tərəfindən maliyyələşməsinin məbləği də bir o qədər çoxdur. Özəl kommersiya ali təhsil müəssisələrində təhsil haqqı gəlirlərin böyük

hissəsini təmin edir, dövlət maliyyələşməsi və öz gəlirləri isə yalnız kiçik bir hissəni əhatə edir.

Amerika ali təhsil müəssisələrinin gəlirlərinin formalaşması mənbələri sxem 1-də göstərilmişdir. Ümumilikdə, ABŞ universitetlərinin dövlətdən asılılığı daha azdır, çünki universitetlərin əsas maliyyələşmələri ianələrdən tutmuş böyük investisiyalara qədər müxtəlif növ subsidiyalara əsaslanır. Buna görə də, Amerika ali təhsili biznesin universitet rəhbərliyində iştirakı ilə xarakterizə olunur, əsas firmaların nümayəndələri təhsil proqramları və kurslarını birbaşa inkişaf etdirərək menecerlərə çevrilirlər. Beləliklə, qeyd etmək olar ki, müxtəlif ölkələrdə fərdi investisiyaların cəlb edilməsi üçün institusional mexanizm çox müxtəlifdir, lakin o bir çox hallarda dövlət-özəl qurumların tərəfdaşlığı (DÖQT) kimi nəzərə çarpır. Ali təhsilə xüsusi sərmayələrin cəlb edilməsi probleminin olduqca əhəmiyyətli olduğu Rusiya üçün bu sahədə bəzi praktikaları olan ölkələrin təcrübəsi maraqlıdır. DÖQT-in istifadəsini ölkələr üzrə təhlil etsək, ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq, gəlirlər dəyişəcəkdir. Belə ki, məsələn G-7 ölkələrində (ABŞ, Böyük Britaniya, Almaniya, İtaliya, Kanada, Fransa, Yaponiya) ümumilikdə müqayisədə nəqliyyat infrastruktur layihələri 1-ci yerdən uzaqdır. G-7 ölkələrində səhiyyə ilk sırada (615 layihənin 184-ü), ikinci yerdə təhsil (138 layihə), 3-ü yerdə yol çəkilişi (92 layihə) layihələri dayanır. Beləliklə, ölkənin inkişaf səviyyəsi ilə DÖQT vasitəsilə investisiyaların cəlb edilməsi üçün seçilmiş sənaye arasında bir əlaqə vardır. Yüksək səviyyədə sosial-iqtisadi inkişafı olan ölkələrdə səhiyyə və təhsil sektorlarının prioritetləri bu sahədə dövlət siyasəti ilə müəyyən edilir. Nəticədə maliyyə qaynaqlarının diversifikasiyası və universitetlərin dəyişən bazar tələblərinə uyğunlaşması yüksək şəkildə təmin edilir. Dövlət-özəl qurumların tərəfdaşlığının forması əsasən tərəfdaşlıq təşəbbüslərinin (səyləri, hərəkətləri) yönəldildiyi idarəetmə obyektinə ilə müəyyənləşdirilir. Universitetlərdə fəaliyyət göstərən biznes məktəblərinin proqramları çox vaxt nəzəri xarakter daşıyırlar və biznes cəmiyyətinin faktiki ehtiyaclarını ödəmir. Universitetlərin fəaliyyəti ilə bağlı əsərlərdə “Viskonsin ideyası” adlı bir klassik anlayış vardır.

Şəkil 1: Amerika universitetlərinin maliyyə mənbələri

Mənbə: Ə.Muradov, Azərbaycan universitet təhsilində islahatlar və gözləntilər. “Azərbaycan” qəzeti, 20 oktyabr 2016, s.10.

Buna görə də, təhsilə dair DÖQT-in əsas formaları kimi tərəfdaşlıq təşəbbüslərinin yönəldiyi idarəetmə obyektinin proqram və layihələrilən təşkilatın və ya onun ayrı-ayrı struktur bölmələrinin və ya müəssisələrinin institusional formalarını seçiyyələndirə bilərik.

Bu proses xüsusi qanunauyğunluqları ilə ənənəvi ali təhsilin xaricində inkişaf edir. Məsələn, ABŞ-da artıq 1600-dən çox korporativ təhsil müəssisəsinin olduğu təxmin olunur. Buna görə, bir çox böyük korporasiyalar müəssisələrinin problemlərini həll etmək üçün öz universitetlərini yaradırlar. Sovet dövründə Rusiyada bir çox müəssisənin öz təlim mərkəzləri və hətta universitetləri var idi,

məsələn, Moskva Avtomexanika İnstitutunun İ.Lixaçov adına Moskva zavodunda yerləşən filialı əsasında təşkil edilən Moskva Avtomobilqurma İnstitutu bunlardan biridir.

Belə ki, ABŞ-nın Viskonsin əyalətindəki Viskonsin Universiteti rektoru Çarlz Von Hayz 1905-ci ildə “Mən ştatımızdakı hər bir ailə universitetimizin əhəmiyyətli təsirini hiss etmədikcə məmnun qala bilmərəm” demiş və Viskonsin Universitetini ümumilikdə yerləşdiyi ştatın sosial, iqtisadi və mədəni sferasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərən obyektə çevirmək üçün addımlar atmağa başlamışdır. Məhz həmin vaxtdan başlayaraq “təhsil məktəbinin sinif otaqlarından kənarolan insanların həyatına təsir etməlidir” prinsipini özünün əsas ideyasına çevirən Viskonsin Universiteti, indiki dövrdə universitetlərin regional inkişafdakı əhəmiyyətindən bəhs edən elmi əsərlərdə nümunə kimi göstərilərək “Viskonsin ideyası” adı ilə öyrənilir.

Bəs “Viskonsin ideya”sını təsvir edən meyarlar nələrdir? Hazırda Viskonsin Universiteti:

- Viskonsin ştatı iqtisadiyyatına təxminən illik 15 milyard dollarlıq gəlir gətirir;
- Universitetə hər hansı bir şəkildə bağlı olan firmalar 193 310 iş yeri və eyni zamanda illik 847,5 milyon dollar vergi ödəmələrinə sahibdir;
- Universitetlə hər hansı bir şəkildə əlaqələndən 311 start-up firması 25 minə qədər iş yeri yaratmaqla ştatın iqtisadiyyatına 2,3 milyard dollargəlir gətirir;
- Çoxlu sayda tədqiqat stansiyaları, ekstern ofisləri, klinika və hospitalları ilə ştatın demək olar hər tərəfinə yayılmışdır;
- İldə 1,12 milyard dollar tədqiqat xərcləri ilə Harvard Universitetini belə keçərək ABŞ universitetləri sırasında 4-cü yerdədir. Bu göstəriciyə görə 25 ildir ilk 5 universitet sırasındakı yeganə universitetdir;
- Patent sayına görə ABŞ-dakı universitetlər sırasında 6-cı sıradadır;
- Akademik, inzibati heyəti, tələbə və qonaqları ilə bərabər hər il ştat üzrə 5 milyard dollar vəsait xərcləyir;

- 1 dollarlıq istifadə etdiyi hər ştat vergisi ştatda həcmi 24,14 dollar olan iqtisadi fəaliyyətə çevrilir. (Valehov C. 2017 s.42)

Əvvəllər General Motors İnstitutu kimi tanınan Amerika Kettering Universiteti korporativ təhsil müəssisəsindən formalaşmışdır, lakin təhsil prosesi Amerika sənayesinin xüsusi ehtiyaclarına yönəldilmişdir. Ali təhsil səviyyəsindəki bu peşəkar təhsil ənənəvi akademik tədqiqatlara alternativdir. İşəgötürən sektorunun əməkdaşlığı ilə hazırlanan və işəgötürənlərin ixtisaslı mütəxəssislərə olan ehtiyaclarını əks etdirən qabaqcıl peşə təlim proqramlarını əhatə edir. "Əməkdaşlıq təşkilatlarının" təhsil sahəsində mühüm qarşılıqlı əlaqə istiqamətləri ictimai institutların iştirak və inkişafının təmin edilməsidir. Bu cür təşkilatlara bütün xarici universitetlərdə fəaliyyət göstərən nəzarətçi, qəyyum təşkilatlar, ictimai, idarəetmə və digər növ institutlar daxildir. Bu institutlar universitetin maddi, intellektual və elmi bazasının inkişafı üçün təhsil müəssisəsinin, dövlət, özəl biznes, elm, ictimaiyyət nümayəndələri, tələbələr və s. cəlb etməyə imkan verir. Öz iştirakı ilə hər bir nümayəndəni təhsil müəssisəsinin inkişafına töhfə verməyə çağırır. Bura fondların artırılması, strategiyaların hazırlanması, təhsil qrantlarının verilməsi, məzunların məşğulluğuna kömək edilməsi, hökumət idarələrində lobbiçilik maraqları, təhsil müəssisəsi haqqında ictimaiyyət və medianın məlumatlandırılması və digər iştirak formaları daxildir.

Ümumi və səmərəli bir tərəfdaşlıq istiqaməti müəyyən fəaliyyət sahələri üzrə pulsuz maliyyələşdirmə şəklində qrant və hədiyyə proqramlarıdır: akademik kurslar və proqramlar, tədbirlər və tədqiqatlar, elmi tədqiqatlar, layihələr, təqaüd proqramları və s. Bu istiqamət üzrə xeyriyyə cəmiyyətləri aktiv iştirak edirlər. Bu, təhsilin əlçatanlığını artırır, onun modernləşdirilməsinə kömək edir, ünvan, dərəcə almağa çalışan şəxslər üçün yeni imkanlar açır. Məsələn, İsveçdəki universitetlərdə və digər ali təhsil müəssisələrində tədqiqatlar üçün əsas maliyyə mənbəyi dövlətdir. "2012-ci ildə elmi dəstək göstərən dörd dövlət quruluşu tədqiqatlar üçün təxminən 8 milyard İsveç kronu ayırmışdılar. Həm də, universitetlərdə elm birbaşa büdcə maliyyələşdirilməsi əhəmiyyətli dərəcədə bir sıra fondlarla tamamlanır. 2012-ci ildə dövlət tərəfindən maliyyələşdirilən altı fond tərəfindən 1.3 milyard

kron tədqiqat üçün ayrılmışdır. Digər böyük maliyyələşdirmə mənbəyi İsveçin Dövlət Bankı tərəfindən 300 illik yubileyi ilə əlaqədar olaraq təsis edilmiş müstəqil bir fond olan Riksbankens Jubileums fondudur. Elmin dəstəklənməsi məqsədi ilə 2013-ci ildə 400 milyon kron miqdarında vəsait ayrıldı. Elmi tədqiqatların dəstəklənməsinə özəl qurumlar tərəfindən böyük töhfələr verilir. Məsələn, Knut və Alice Wallenberg Fondu (Knut och Alice Wallenbergs Stiftelse) son 5 ildə elmi araşdırmalar üçün 5 milyard kron ayırmışdır. (Hacılı E, 2014, s.2)

Biznes və universitet arasında əməkdaşlıqda daha aktiv fəaliyyət göstərən istiqamət Universitet Məzunları Dərnəkləridir (Alumni) - bunlar könüllük prinsipi əsasında fəaliyyət göstərən ictimai təşkilatlardır. Bu təşkilatlar çərçivəsində məzunlar öz universitetlərini müxtəlif istiqamətlərdə dəstəkləyirlər, çünki onlar oxuduqları universitetlərinin uğurunun onların diplomlarının rəqabət qabiliyyətini artırdığını başa düşürlər. Buna görə onlar biznes və peşə əlaqələrinin qurulmasına, birgə layihələrin başlamasına, təhsil müəssisəsinin rəhbərliyi və tələbələri ilə qarşılıqlı əlaqə yaratmalarına, birgə tədbirlərin keçirilməsinə, məşğulluğun təşviq edilməsinə və iş tapmaqda bir-birinə kömək etməyə yardımçı olurlar. Çox vaxt bu qurumlar mütəmadi olaraq komitələrin yaradılmasının təşəbbüskarları olur və sonradan onların fəaliyyətində fəal iştirak edirlər.

Qeyd edək ki, intellektual mülkiyyət hüquqlarının tənzimlənməsi innovasiya prosesində tərəfdaşlıqların səmərəli təşkili üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Xarici təcrübədə büdcə fondları hesabına yaradılmış intellektual mülkiyyət məsələlərinin tənzimlənməsində tətbiq olunan sxemlərin fərqlərinə baxmayaraq, bir sıra ölkələrdə müəyyən oxşarlıqların olduğu nəzərə çarpır. İnkişaf etmiş ölkələrin çoxunun ümumi xüsusiyyəti elmi və texnoloji fəaliyyətlərin nəticələrinə haqq qazandıran sistemin aşağı pillələrinin - universitetlər və elmi qurumlarının artan roludur. İS-nin iqtisadi dövriyyəyə cəlb edilməsi prosesini sürətləndirmək üçün dövlət büdcədən maliyyələşən elmi və texniki fəaliyyətlərin icraçılarına (universitetlər, dövlət tədqiqat institutları, fərdi firmalar) işin nəticələrinə olan haqlarının tanınması istiqaməti əsas tendensiyadır. İkinci vacib tendensiya rəqabətə davamlı mərhələdə dövlət-özəl qurumların tərəfdaşlığının yayılmasıdır. Bu

cür tərəfdaşlıqlar firmaların dövlət tədqiqat institutları ilə əməkdaşlıq etməyə təşviq etmək mexanizmi kimi İS hüquqlarından istifadə edirlər. Bu mövzu xüsusi maraq doğurur, lakin qeyd etmək lazımdır ki, Qərbi ölkələrinin təcrübəsi universitet rəhbərlərinin və digər elmi-texniki təşkilatlarının kommersiya ticarəti sahəsində hüquqlar qazanaraq əhəmiyyətli uğurlara nail olduqlarını göstərir. (Иноземцев В.Л., 2000, с.95) Bu gün peşə təhsilinin və təliminin inkişafı hökumət və biznesin səmərəli tərəfdaşlığına əsaslanmalıdır. Bu əməkdaşlığın üstünlükləri bir tərəfdən ümumi öyrənmə standartları və əlavə maliyyə dəstəyi, digər tərəfdən isə biznes ehtiyaclarına mümkün qədər yaxın olan biliklərdir.

Peşə təhsili sistemi üçün universitetlərin və biznes strukturlarının qarşılıqlı əlaqəsi bazar iqtisadiyyatında peşə təhsilinin əsas funksiyasını - əmək bazarını real sektor tərəfindən tələb olunan ixtisaslı işçilər və mütəxəssislərlə təmin etmək, habelə elmi kəşflərin kommersiyalaşdırılması - effektiv şəkildə həyata keçirməyə kömək edir.

Peşə təhsili sistemində global proseslərə uyğun olaraq müasir tələblərə cavab verən peşə təhsili almaq üçün keyfiyyətli və yeni şərait yaratmaq üçün özəl sektorun səlahiyyətlərini və investisiyalarını birbaşa cəlb etmək lazımdır; vahid innovasiya dövründə birgə iştirak etmək; ölkədə və dünyada universitetlərin rəqabət qabiliyyətini artırmaq lazımdır. Bu hal, xüsusən, təhsilin büdcədən maliyyələşdirilməsinin əhəmiyyətli dərəcədə azaldıldığı zaman iqtisadiyyatın böhran şəraitində aktuallaşır. Beləliklə, dövlət inkişaf etmiş rəqabət qabiliyyətli təhsil xidmətləri bazarını alacaq, biznes peşəkarlarının keyfiyyətinə təsir göstərə biləcək, təhsil müəssisələri isə innovativ təhsil proqramlarını tətbiq edəcəkdir və əlavə maliyyə qaynaqları cəlb edəcəkdir.

Nəticədə, qeyd edə bilərik ki, müxtəlif ölkələrdə universitetlər zamanda gedən dəyişikliklərə uyğunlaşaraq, güclü rəqabət göstərərək öz mövqələrini saxlamaqda mübarizə aparırlar. ABŞ bu baxımdan güclü və iqtisadi gəlir zəmanəti verən universitetlərə sahib olaraq dünyada ilk sıralardakı yerini qoruyub saxlayır.

II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA UNİVERSİTETLƏRİN İQTİSADI İNKİŞAFDA ROLUNUN TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Ali təhsil müəssisələrinin fəaliyyətinin üçüncü nəsil universitetlər

baxımından təhlili

Müasir tərəqqi cəmiyyətin inkişafı, onun rifahı, immun sistemi, elm iqtisadiyyatına və yeni texnologiyaların saxlanması olan töhfəsinə bağlıdır. Dövrün çağırışı universitetlərin zamanın əsas müəssisələri olmasıdır ki, bu da keyfiyyətli insan resursları yaratmaq, tədqiqat fəaliyyətlərini təşkil etmək və cəmiyyətin inkişafı üçün əsas alqoritmləri ifadə edir.

Bütün dünyada ölkələrində olduğu kimi, Azərbaycanda Respublikasında da universitetlərdən istənilən əsas gözləntilər aşağıdakılardır:

- a) Əmək bazarının daimi dəyişən tələblərini məzunlar qarşılaya bilirmi?
- b) kifayət qədər keyfiyyət və kəmiyyətdə xidmət etmə alqoritmini təşkil edirmi?

Ötən 20-30 il ərzində inkişaf etmiş ölkələr yeni nəsil universitetlərinə çevrilmiş islahatlar keçirdilər (3.0 konsepti). Bir tərəfdən, cəmiyyətin ali təhsildə artan və müxtəlif ehtiyaclarını qarşılayan tələblərini cavablandırmaq, digər tərəfdən, qloballaşmanın imkanları və təhdidlərini qarşılamaq bu islahatların əsas fəlsəfi mənasını təşkil edir. Bu bölmədə universitetlərin keçdiyi tarixi inkişaf yoluna nəzər salaraq üçüncü nəsil universitetlərin əsas hədəflərinin nə olduğunu Azərbaycan təcrübəsində təhlil etməyə çalışacağıq.

Boloniya Universiteti 1088-ci ildə İtaliyada təsis edilmişdir. Boloniya Universitetindən sonra əsrlər boyu Avropadakı universitetlərin sayı sürətlə artmağa başladı. XII əsrdə Avropa qitəsində yalnız 2 universitet var idisə, XIII əsrdə bu 17, XIV əsrdə bu 22, XV əsrdə bu 38, XVI əsrdə bu 61, XVII əsrdə bu 37, XVIII əsrdə bu 24, XIX əsrdə bu 58 sayda olmuşdur.

Professor Hans Wissema universitetləri üç mərhələyə bölür: 1.0 Orta əsrlər universiteti, 2.0 Humboldt Universiteti və 3.0 tədris və araşdırma universiteti.

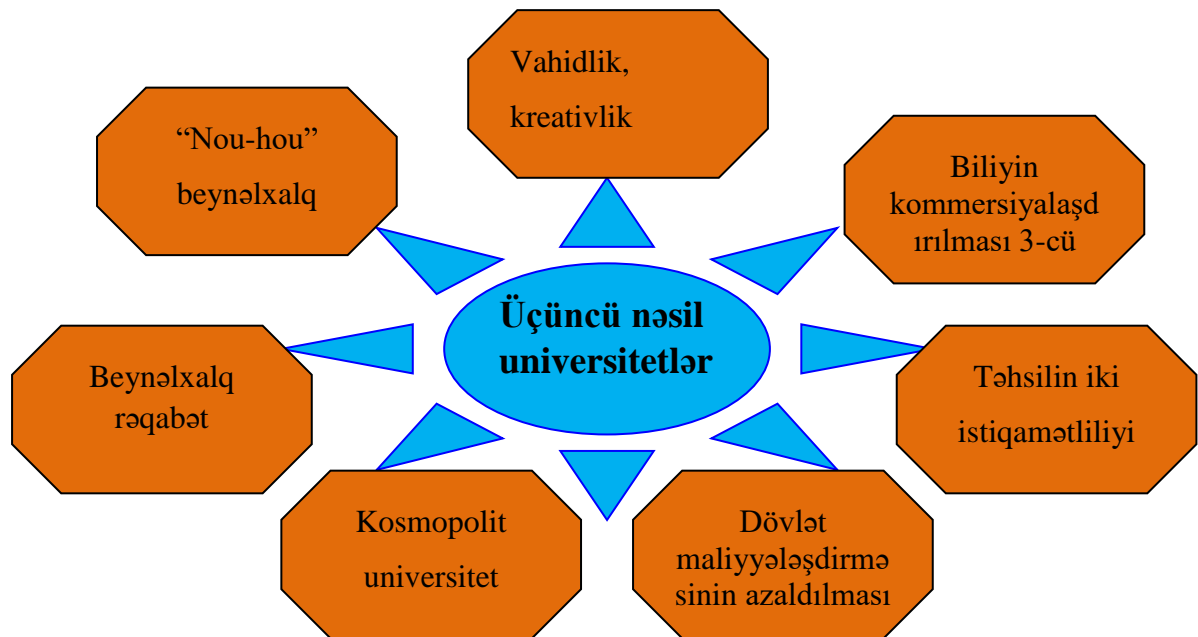
Birinci nəsil universitetlərin əsas missiyası, kilsə və dövlət ehtiyaclarına cavab verən mütəxəssisləri yetişdirmək və qədim biliklər əldə etmək idi.

İkinci nəsil universitetlərin ilk nümunəsi Humboldt Universiteti, 1810-cu ildə Prussiya Təhsil Naziri Vilhelm von Humbolt təşəbbüsü ilə qurulmuşdur. Universitetin Humbolt modeli (təhsil tədqiqatları) XIX-XX əsrlərdə üstünlük təşkil etmişdir. Boloniya Universitetinin qurulmasından Humbolt Universitetinin qurulmasına qədər 700 illik dövrdə Avropa fəlsəfə, təbiət elmləri və texnologiya sahəsində inkişaf yolu keçmişdir.

Professor Hans Wissema, universitetlərin dəyişdirilməsi məsələsinə də toxundu və onların arasında keçid dövrünün olduğunu qeyd etdi və ayrıca üçüncü nəsil universitetlərinin başqa keçid mərhələsində olduğunu vurğuladı.

Visseman tərəfindən təklif olunan bu model, tarixi materializmin əsasını qoyur və universitetlərin tarixi bir məzmununda dəyişdiyini və inkişaf etdiyini və hansı modulların gələcəyinin olduğunu izah edir (şəkil 2.)

Şəkil 2: Üçüncü nəsil universitetlərin modulları

Mənbə: Klark B., Continuing changes in universities: Situation Surveys and Idea. New York: Open University Newspaper 2004, s.135

Bu baxımdan da görüldüyü kimi, 3-cü nəsil universitetləri yeni bir iqtisadi kontekstdə nəzərə alınmalıdır və bu tip universitetlərin inkişaf tendensiyalarını müəyyən edən amillər aşağıdakı kimi təsnif edilə bilər:

1. Ali təhsildə kütləvilik;
2. Qloballaşma;
3. Fənlərarası tədqiqatların həcmnin genişlənməsi;
4. Tədqiqatların biliklərin dərinləşdirilmə modeli kimi geniş tətbiqi;
5. Xərclərin çoxalması;
6. Universitetdən kənar sahələrin biliyin mübadiləsində iştirak müstəqilliyi;
7. Yenilik (innovasiya) kontekstində fərdilik;
8. Peşəkar idarəetmə tərzinə tələbatın artması.

XX yüzilliyin ikinci yarısından başlayaraq, universitet informasiya cəmiyyətində yeni və fərqli funksiyaları yerinə yetirmək vəzifəsi daşıyır. Beləliklə, informasiya cəmiyyəti hər şeyin başa düşülə biləcəyi bir mərhələdir və bu informasiya başqalarına böyük fayda ola bilər. Bu inkişafda universitetlər mühüm bir elementdir. Xüsusilə, üçüncü nəsil universitetlərdən gözləntilər daha yüksəkdir.

İnformasiyaya əsaslanan iqtisadiyyatda universitetlər kommertiya ticarəti, araşdırma və məlumatların kommersiyalaşdırılması missiyasına uyğun bir sıra fəaliyyətlər həyata keçirir.

Üçüncü nəsil universitetlərinin ilk nəsli ABŞ-da meydana gəlmişdir. Bey-Doul Aktı 1980-ci ildə ABŞ-da qəbul edildikdən sonra, minlərlə şirkət texnologiyanın ticariləşdirilməsinə cəlb edildi (Ə.Muradov, 2017, s.31). Sözügedən struktur yeni bir nəsil universitetlərin yaranmasının tarixi inkişafının və təklif olunan irəliləmiş xəttinin variantıdır (Valehov, 2017, s.135).

Azərbaycan universitetlərinin bu çərçivədə dəyişməsinə baxarkən deyə bilərik ki, innovativ inkişafa nail olmaq üçün yeni bir ekosistem yaratmaq lazımdır. Bu mərhələdə Azərbaycan universitetlərinin idarəetmə fəlsəfəsindəki dəyişikliklər (hüquqi şəxslərin yaradılması) bu institutların innovativ inkişafda və nəticədə iqtisadi artımda həlledici rol üçün əsas olmalıdır.

Bu gün Birləşmiş Ştatlarda əsas sənaye sahələrinin 80% -dən çoxu universitetlərdə inkişaf edən yeniliklərlə əlaqələndirilir. Bu Amerika Birləşmiş Ştatlarının təkamül tarixinin məntiqi nəticəsidir. Bu, təkcə ABŞ-da deyil, bütün

dünyada qlobal tendensiyaların formalaşmasında əsas rol oynamışdır. Aşağıdakı cədvəl bu prosesin müxtəlif hissələrini təsvir edir:

Cədvəl 1: Yeni nəsil universitetlərin yaranmasının tələb və meylləri

Mövzular	Meyllər
Ali təhsildə qloballaşması	1.Müəllim, tələbə mobilliyə artır 2.Universitetlərxaricdəkikampuslarını açır 3.Peşəkarkadrların cəlb edilməsi üçün yalnız ölkə daxilində deyil, həm də xaricə inteqrasiya edilir 4.Tədrisdə ingilis dilinin rolunun artması
Ənənəvi olmayan təhsil müəssisələrinin yaradılması	Korporativ universitetlər, ixtisaslaşmış araşdırma mərkəzləri, onlayn universitetlər qurulmuşdur
Maliyyə mənbələrinin diversifikasiyası və artan rəqabət	1.Kapitallaşma və gəlirliliyi azaltmaqda dövlətin payının azaldılması 2.Təcavüzkar fəndreyzing kampaniyaları vasitəsilə maliyyələşmə üçün rəqabət artır
Fənnlərarası inteqrasiyaya diqqətin artması	Kafedraların ləğvi və fənnlərarası fəaliyyətin, əməkdaşlığın güclənməsi
Universitet və xarici tərəfdaşların arasında əlaqələrin genişləndirilməsi	1. İqtisadi sahələrlə, işgüzar dairələrlə əməkdaşlığın rolu artır 2. Məzunlar universitetlərə yaxınlaşır
"Akademik istiqamət" və tələbə konsepsiyasının dəyərinin dəyişdirilməsi	1. "digital" tələbələrin sayını və ya daha çox onlayn təhsili artırmaq 2. Ali təhsilin ənənəvi piramidasından (bakalavr - magistr - doktorantura.) müxtəlif yayılmış akademik proqramlar təklif edən bir sistemə keçid 3. Əlavə təhsil investisiya və tələblərin artırılması 4. Şagirdlərin uyğunluq meyarlarının dəyişməsi və daha çox inkluzivlik
Ali təhsil idarə edənlərin professionallaşması	1.Fəaliyyət nəticələri üzrə əmək haqqının ödənilməsi 2.Müəllim və professor heyətinin kateqoriyalara ayrılması (tədris, tədqiqat, ümumi və tətbiqi ixtisaslı) 3.Planlaşdırma, strategiya, əsas proseslərə dəstək vermək üçün peşəkar idarəediciyə cəlb edilməsi

Mənbə: Ə.Muradov, Azərbaycan universitet təhsilində islahatlar və gözləntilər. "Azərbaycan" qəzeti, 20 oktyabr, 2016, s.7.

Beləliklə, universitetlərin sosial-iqtisadi funksiyalarında dəyişiklik qaçılmazdır. Universitet təkcə təhsil və elm sahəsində deyil, həm də iqtisadi artımda yeni funksional imkanlara malikdir. Bu kimi hallar, üçüncü yəni yeni nəsil universitetin tərkibində yaranan ekosistemin bir növüdür. Elm xadimi İ. Kamranın deyiminə əsasən, "bilik iqtisadiyyatı dövründə universitetlər korporativ təşkilatlara çevrilib və universitet 3.0 adlanır və bu rəqəmuniversitet adındakı məntiqi təsvir edir: 1.0 yalnız təhsil; 2.0 təhsil və tədqiqat; 3.0 təhsil, tədqiqat və məlumatların ticariləşməsi.

Azərbaycanda üçüncü nəsil universitetlərin reallığını belə izah etmək olar: "Azərbaycan üçün 3.0 tipli universitetlərin inkişafı ciddi sosial-iqtisadi problemdir. Cəmiyyətin modernləşmə və bilik iqtisadiyyatına çevrilməsində bu cür universitetlər aparıcı rol oynamalıdırlar. Başqa mühüm amil müasir "bilik cəmiyyətində" intellektual mülkiyyətin dəyişən roluna aiddir.

Azərbaycan universitetlərinə 3-cü nəsil universitet meyarlarına uyğunluğu ilə bağlı aparılan sorğunun nəticələri maraqlıdır. Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan Texniki Universiteti, UNEC, Mingəçevir Dövlət Universitetinin əməkdaşları ilə keçirilən sorğuda "işlədiyiniz universitet (3.0) konseptinə uyğundurmu?" sualına Bakı şəhərindəki ali universitetlərin əməkdaşları demək olar eyni cavab veriblər. Lakin "universitetlərdə tədqiqatların ticariləşdirilməsi uğurla aparılırmı?" sualına fərqli cavab verilir. Məsələn burasındadırki, universitetlərdə işləyən müəllimlər 3.0 universiteti haqqında deyə bilərik ki, məlumatlı deyillər. Demək olar ki, 3.0 nəsil universitetlərin əsas məzmununun tədqiqatların ticariləşdirilməsi olduğunu yəqin edə bilmirlər. Mingəçevir Dövlət Universitetində sorğu zamanı cəlb edilən müəllim heyəti 3.0 universitetlərinin nə mənə daşdığını belə qeyd etməyiblər. Lakin yaxşı hal odurki, 4 universitetin hər biri işlədikləri universitetlərdə texnopark yaradılmasını bəyənir və birmənalı olaraq qeyd edirlərki, universitetlərin hər biri iqtisadi resurslar yaratmalıdır.

Dünyanın sanlı universitetlərinə görə tanınan sloqan olan "iş yerini tutma, iş yeri yarat" fikri son dövərdə Azərbaycanın bir sıra universitetlərində (UNEC, ADNSU, BMU) əmələ gələn startap ideyasının başlıca fəlsəfəsidir. Həmin

yanaşma müasir nəsill universitetlərin əmələ gəlməsində sistem yaradıcı həlqə olaraq savadın kommersiyalaşmasına dəstək olacaq. Həqiqətən, dövlətimizin universitetlərində hələ də var olan klassik universitet adətində müvafiq olaraq tədqiqatların kommersiyalaşması az inkişaf etmişdir. Məsələn, Global İnnovatioan İndex-də universitet tədqiqatları qiymətləndirməsinə görə Azərbaycan (2018-ci il) 71-ci sıradadır (Global innovation, 2018).

Bu nisbət həmçinin başqa statistikada da öz yerini bildirir. Nəzərə alsaq ki, ölkəmizdə əsas elm sahəsindən biri, xüsusilə iqtisadi yönə xas olan sektorların ÜDM-dəki payı 8 % səviyyəsindədir. Başqa bir göstərici, 2018-ci ilin birinci yarısına olan məlumata nəzərən, Azərbaycanda 34 startap fəaliyyət nümayiş etdirir, bu səviyyədə olan Qazaxıstanda 166-cı sırada, lakin Türkiyə 2.226-cı sıra civarındadır. (www.startupblink.com -2018).

Ənənəvi (klassik) universitetlərin müasir nəsill universitetlərin səviyyəsinə uyğun köçürülməsi çox zaman uğurlu alınmır. “İctimai dəyişikliklər zamanı əsasən universitetlərin rolu” adlı hesabatda olan məşhur sosioloq Ralf Dahrendorf göstərdiyi kimi, “Dəyişməyən universitetlər xüsusilə keçmişdə olan və tükənmiş statusun, dünənki dünyanın qorunduğu qiymətli və effekti olmayan abidələrdir”. Bu durum daha geniş antisosial və eyni zamanda ətraf mühitlə əlaqəsi olmayan təhsil mərkəzləri üçün pis vəziyyət hesab olunur.

Bilik yönlü cəmiyyətdə baş verən iqtisadi irəliləmənin episentri və innovasiyaların mərkəzi hesab olunan universitetlərin ətraf-cəmiyyətin bir çox təbəqələri ilə daha sıx və daha güclü rabitə qurması xüsusilə səmərəlidir. Yeni informasiya fəzasının qurucularından biri olan Bill Qeytsin dediyi kimi, “Rəqiblə mübarizənin ən optiməl metodu informasiya (burada hər məlumat bilik deyil, hər bilik məlumatdır tezisi qeyd edilməlidir) ilə işləyə bilməkdir. İnformasiyanın yığılması, təşkil edilməsi və istifadəsinin hansı keyfiyyətdə olması sizin qalib və yaxud məğlubiyyətinizi şərtləndirir”.

Universitet emal etdiyi biliyi cəmiyyətilə bərabər artıрмаğın, yaymağın və yenidən emal etməyin yollarını axtarmalıdır. Uzun zaman cəmiyyət qarşısında

cavabdehlik üsulu ilə topladıqları gücdən solumun ehtiyaclarına müvafiq formada faydalanmayan təşkilatlar zaman keçdikcə bu güclərini itirməyə məhkumdurlar.

Ölkəmizdə üçüncü nəsil universitetlərinin əmələ gəlməsi üçün münbit zəminin formalaşmasında universitetlərin publik hüquqi şəxslərə dönməsi prosesi təkanverici rol ifa edir. Bu həm müasir nəsil tədqiqat universitetlərinin əmələ gəlməsində, həmçinin universitetlərin ənənəvi (klassik) idarəetmədən kənarlaşaraq hesabatlılığı təmin etməklə daha cəld idarəetmə formulunu tətbiq etməyə zəmin yaradacaq.

2.2. Universitetlərin iqtisadiyyatın insan kapitalının və innovasiya potensialının formalaşdırılmasındakı rolunun qiymətləndirilməsi

Azərbaycan cəmiyyətinin sosial-iqtisadi inkişafı cari əsrin əvvəllərində insan faktorunun artan rolu ilə səciyyələnir. İnsan resursları müasir dünya iqtisadiyyatında iqtisadi artım, yəni iqtisadiyyatın inkişafının təminatında keyfiyyət parametrlərinə və rəqabətli üstünlüklərə nail olmaqda müəyyənədicisi rol oynayır. XXI əsrdə bu inkişafın perspektivləri bilik daşıyıcısı kimi insan kapitalı ilə birbaşa əlaqələndirilir. Sürətli irəliləmə, kompüter və robotların kütləvi paylanması, telekommunikasiya və digər inqilabi texniki irəliləyişlər, əsas elementi təhsilə və peşəkar təlimə böyük investisiyaların zəruriliyinə əsaslanan "insan kapitalı" konsepsiyasının ortaya çıxmasına gətirib çıxardı. "Kapital" anlayışı orijinal mənada sosial inkişafın hər hansı bir prosesində əsas, ən vacib, kapital deməkdir. Bir insan əmək hesab edilə bilər və kapital kimi qiymətləndirilə bilər. İnsan funksiyaları və əmrləri icra edir və belə insanların lazımlı sayı həqiqətən güc deməkdir, lakin müəyyən bir fərdiliyi, intellekti, psixologiyası, bir qrupa uyğun olan insan əmək gücündən çox daha fərqli şeydir. (Коротков, Э., 2010, s.325)

Müasir şəraitdə insan kapitalı cəmiyyətin əsas dəyəri, səhmi kimi qəbul olunur. İnsan kapitalına sərmayələr adətən gələcəkdə sahibinə daha yüksək gəlir təmin edir. İnsan kapitalına sərmayə qoyuluşları həcm, uzunmüddətlilik və inteqral xarakterinə görə iqtisadi və sosial əhəmiyyət kəsb edir. İnsan kapitalı

daşıyıcısından ayrılmazdır, onun istifadəsi və birbaşa gəlir əldə edilməsi şəxsin özü tərəfindən idarə olunur. İnsanda gəlir yaratmaq qabiliyyətinin ölçüsü olaraq insan kapitalı təhsil və iş fəaliyyətində əldə edilən genetik cəhətdən təyin edilmiş xüsusiyyətləri və qabiliyyətləri (ilk növbədə bilik və təcrübə, habelə peşəkar qabiliyyətə hazırlıq və qabiliyyət) birləşdirir.

Beləliklə, ən mühüm komponentlərdən biri olan bilik, təhsil səviyyəsi insan kapitalının həcminə ən böyük təsiri göstərir. Hələ əvvəlki dövrlərdən etibarən təhsil milli məsələ olmuşdur. Azərbaycan hökuməti keçid dövrünün mənfi təsirlərini azaltmaq üçün müəyyən tədbirlər görür, baxmayaraq ki, təhsil sahəsində hələ də problemlər vardır.

Görünür ki, Azərbaycan cəmiyyəti insan kapitalının inkişafı və cəmiyyətin rifahı üçün universitetlərin rolunun vacibliyini tam olaraq anlaya bilməmişdir. Yeni iqtisadiyyatda yalnız bazar mexanizmləri deyil, həmçinin dövlət siyasəti də insan kapitalının toplanmasının hərəkətverici qüvvəsidir. Eyni zamanda, dövlətin elmi və təhsil kapitalının inkişafına etdiyi tənzimləyici təsir xüsusi keyfiyyətə malikdir. Bu baxımdan bir sıra problemlər xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

1. Elm və təhsilə sərmayələrin yetərsizliyi. Son 20 il ərzində Azərbaycanda mədəniyyət, təhsil və elm sahələrinə sərmayələr dünya üzrə ən aşağı səviyyədədir.

2. Təbiət elmləri tədrisinin keyfiyyətinin pisləşməsi, tələbə və magistrantların təlim səviyyəsinin aşağı düşməsinə gətirib çıxardı. Son on beş ildə təhsil müəssisələrinin və ixtisasların sayının artması təhsilin keyfiyyətinin aşağı düşməsinə, gənclərin xaricə getməsinə və insan kapitalına sərmayələrin azalmasına gətirib çıxardı (Каверзин, И. Л., 2009, s.128). İqtisadi sənayenin əsas göstəriciləri və elmi və təhsil mühitinin ləng inkişafı gələcəkdə ali təhsildə maliyyə cəlbediciliyinin azalmasına səbəb ola bilər.

Müasir dövrdə Azərbaycanda əks vəziyyət müşahidə olunur. Bir tərəfdən, əhəlinin yüksək təhsilə olan tələbatının artdıqca təhsil sahəsində qiymətlər də artırır. Təhsildə qiymətlərin artması bütün dünyada müşahidə olunur. Beləliklə, son 15 ildə Birləşmiş Ştatlarda təhsil xidmətlərinin qiyməti 234% (mal və xidmətlər üçün 74%) artıb. Məsələn, 2018-2019-cu tədris ilində Rusiyanın ən tanınmış Berkeley

Universitetində təhsil xərcləri il ərzində 18-40 min dollar təşkil edir. Digər tərəfdən, ali təhsilin keyfiyyətində azalma, yalançı biznesin inkişafında yüksəlmə olmuşdur. 1995-ci ildə 762 Rusiya universitetində 2,8 milyon tələbə təhsil alırdı. 2009-cu ildə 1100-dən çox universitet var idi və onlarda təxminən 7,5 milyon adam təhsil alırdı. Xüsusilə, daha sürətlə 850 mindən 3,4 milyona qədər artaraq qiyabi təhsil alanların sayı artmışdı. Bir çox universitet və onların filialları tələbələrin keyfiyyətinə olan tələbləri azaldıb, bilik və bacarıq əldə etmə yerindən ordudan uzaqlaşdırma katibliyinə çevrildilər. Ali təhsil diplomlarının əlçatanlığı təhsilə qayğının azalmasına gətirib çıxardı. Azərbaycanda təhsilə çəkilən xərcləri təhlil etsək görürük ki, son illərdə ümumiyyətlə, bu xərclər artmaqdadır. (cədvəl 2.2) Bu da onunla bağlıdır ki, dövlət beynəlxalq təhsil səviyyəsinə çatmaq üçün müxtəlif layihələr həyata keçirir.

Cədvəl 2: 2014-2018 – ci illərdə dövlət büdcəsindən təhsilə və elmə çəkilən xərclər

	2014	2015	2016	2017	2018
a) Təhsilə çəkilən xərclər, milyon manat	1278,5	1537,7	1553,2	1653,9	1705,1
ÜDM – nisbətən faizlə	2,5	2,8	2,7	2,7	3,5
Dövlət büdcəsinin xərclərinə nisbətən, faizlə	8,3	8,4	7,5	8,4	9,1
b) Elmə çəkilən xərclər, milyon manat	107,1	117,7	118,0	125,2	114,2
ÜDM nisbətən, faizlə	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3
Dövlət büdcəsinin xərclərinə nisbətən faizlə	0,8	0,8	0,7	0,8	0,7

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/education/> - in məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Cədvəldən göründüyü kimi 2014- cü ildə Azərbaycanın Dövlət Büdcəsindən ümumilikdə elm sahəsinə çəkilən xərclər 1 milyard 278, 5 milyon manat təşkil etmişdir. Bu dövlət büdcəsi xərclərinin 8,3 faizini Ümumi Daxili Məhsulun isə 2,5%- ni təşkil etmişdir. Bu göstəricilər müvafiq olaraq 2015- ci ildə 1 milyard 553,2 milyon manat, 8,4 faiz və 2,8%, 2016- cı ildə bir qədər yüksələrək 1 milyard 553,2 milyon manat 7,5% və 2,7%, 2017 - ci ildə 1 milyard 653,9 milyon manat, 8,4% və 2,7%, 2018- ci ildə isə 1 milyard 705,1 milyon manat, 9,1% və 3,5% təşkil etmişdir.

Dünyada yeni tendensiya müşahidə olunur: təhsildən gələn gəlir artır. Əmək haqlarının xarici göstəricilərə görə fərqləndirilməsi ABŞ-da vahid yaş qrupunun

əməkdaşlarının illik gəliri ölçüsündə aydın şəkildə izah edilə bilər: kollec məzununun maaşı yalnız ibtidai məktəbdən məzun olanlardan 2-2,5 dəfə yüksəkdir; aspiranturanı bitirən işçilərin maaşı (magistratura, doktorluq səviyyəsi) kollec məzunlarından 2-2,2 və ali məktəbi bitirənlərdən (bakalavr səviyyəsi) 1,2-1,5 dəfə çoxdur. Buna görə də, bir çox insanlar ali təhsil xərcini xərc kimi deyil, təhsilin yüksəlməsinə baxmayaraq ödəniş verən bir investisiya kimi qiymətləndirirlər.

3. Elmi və pedaqoji peşə işçilərinin əmək haqlarının aşağı həddi onların prestijinin kəskin azalmasına gətirib çıxardı. Gənclər, əsasən, bir çox səbəblərə görə elmi və pedaqoji peşələrlə əlaqələrini qurmağa çalışmırlar: aşağı əmək haqqı, həddən artıq iş yükü, karyera artımının mürəkkəbliyi və s.. Universitetin müəllim heyətinin təxminən üçdə ikisi qarışıq məşğulluq tərzini həyata keçirir. Eyni zamanda, burada birbaşa əlaqələr var: bir müəllimin iş statusu nə qədər yüksək olarsa, bu zaman o qarışıq məşğulluq sahəsində çox işləyir (52% köməkçi və 70% professor). Beləliklə, universitet müəllimi belə aşağı əmək haqqını bir iş yerində deyil, bir neçə yerdə qazanılmalı olur. 2006-2007-ci illərdə müəllimin orta hesabla büdcəsi həftədə təxminən 100 saat idi, amma Beynəlxalq Əmək Təşkilatının tələblərinə görə 36 saat olmalıdır. Bütün bunlar dolaylı yolla tədris keyfiyyətinin azalmasını, tədqiqat fəaliyyətinin həcmində aşağı düşməsinə göstərir (Калиничев, А. 2010, с. 2).

Ən müasir müəllimlər elmi tədqiqat işləri ilə məşğul olmaq istəyirlər. Rusiyanın Ulyanovsk Dövlət Texniki Universitetində aparılan sosioloji tədqiqata əsasən, müəllimlərin işdə qalmalarının dəyər-semantik aspektləri və üstünlük səbəbləri müəyyən edilmişdir. Orta məktəb müəllimlərini peşələrində saxlayan dəyərlərin əsas məqsədi sərbəst iş rejimi və onların fəaliyyətinin yaradıcı olmasından ibarətdir. Eyni zamanda, universitet professorlarının böyük əksəriyyəti üçün peşə elmində və tədrisində tətbiq olunan bu cür aspektlər ətrafın diqqətində əmək haqqı kimi cəlbedici deyildir. Yalnız beşdə bir insan ideyaların və ixtiraların müəllifidir və onların həyata keçirilməsində iştirak etməyə hazırdır. Aktiv tədqiqatdan imtina etmə səbəbi vaxtın olmamasıdır. Bu vəziyyət müəllimlərin

İkiqat məşğulluq sektorunda geniş şəkildə məşğul olması ilə bağlıdır. Azərbaycan ali təhsilinin prestijinin aşağı düşməsi xaricdə təhsil almaq və iş tapmaq istəyən tələbələrin sayının artmasına səbəb olmuşdur.

4. Elm və təhsilin inkişafı üçün strateji planlaşdırmanın olmaması, gələcəkdə hərəkət məqsədlərini müəyyənləşdirməyə imkan vermişdir. Şübhəsiz ki, yüksək texnologiyalı sənayelər müəyyən inkişaf prioritetləri olmalıdır. Məhz universitetlər yüksək intellektulli mütəxəssislərin təchizatçıları kimi fəaliyyət göstərərək yüksək texnologiyalı sahələrin inkişafına təsir göstərə biləcək gücə sahibdirlər. Müasir elmi və texnoloji inkişaf və dünyada yüksək texnologiyalı məhsulların istehsalı yalnız 50-55 makrotexnologiya ilə bağlıdır, onların hər biri bilik orqanı, yüzlərlə xüsusi texnologiya və istehsal imkanlarını təmsil edir. Qlobal iqtisadiyyatın gələcəyini müəyyən edən makro texnologiyalar arasında - biotexnologiyalar (biotexnologiya, gen terapiyası), informasiya və kommunikasiya texnologiyaları, müəyyən edilmiş xüsusiyyətləri olan yeni materialların texnologiyaları, enerji və füzyon texnologiyaları, alternativ enerji texnologiyaları və s. xüsusi yer tutur. Yüksək texnologiyalı mal və xidmətlərin qlobal bazarları ən yüksək dərəcələrlə inkişaf edir və daha çox təhsilli, ixtisaslı işçilər tələb edir. Yüksək texnologiya məhsulları bazarında dominant mövqeni 46 texnologiya və yüksək texnologiyalı məhsulların istehsalı və satışının 2/3 hissəsini təşkil edən G7 ölkələri tərəfindən işğal olunmuşdur (Зинов, В. Г., 2008, s.78). Azərbaycanın qlobal yüksək texnologiyalı bazarda payı 1% -dən çox deyil. Yüksək texnologiyalar sahəsində problemlər ağırlaşır: mühəndislik ixtisaslarını həyata keçirən universitetlərdə mütəxəssislərin hazırlanması keyfiyyətinin aşağı olması; universitet məzunları tərəfindən xarici dil biliklərinin kifayət qədər olmaması; təlim proqramlarında kompüter avadanlığının və informasiya texnologiyalarının kifayət qədər istifadə olunmaması. Gələcəkdə Azərbaycanın yüksək texnologiyalar sahəsində layiqli yer tutacağını ümid edirik. Müasir tələbələrin fizika və riyaziyyat elmləri, informasiya təhlükəsizliyi kimi ixtisaslara qarşı artan maraqları Azərbaycan gənclərinin sənaye sahələrinin inkişafı üçün güclü bilik potensialına malik olduğunu göstərir.

Təhsil, elm və rəqabət üstünlükləri arasında olan birbaşa əlaqələri aydın şəkildə başa düşərək, bir çox ölkələr bu istiqamətdə səylərini artırmaq niyyətlərini bəyan edirlər. ABŞ statistikasına görə, 2018-ci ildə 11,5 milyon adam (gənclərin təxminən 40% -i) kollec tələbələri idi. Eyni zamanda 2016-cı ildə təhsil müəssisələrində təhsil alanların 84,9% -i tam təlim kursunu başa vurub və 2018-ci ildə başa çatdırmışdır. Universitetdə təhsilini tamamlaya bilməyənlərin sayı 2017-ci ilə nisbətən 0,9% azalmışdır (The New York Times, 2019).

Göründüyü kimi, yaxın bir müddətdə Azərbaycanda bir işçinin keyfiyyətinin təsdiqi kimi diplomun məzmunu genişlənəcək. İqtisadiyyatın yüksək texnologiyalı məhsullara və xidmətlərə yönəldilməsi biliyə dair formal sənəd deyil, biliklərin özüdür. İnsan kapitalının nəzəriyyəsi baxımından, işçi qüvvəsinin keyfiyyəti ilə bağlı siqnallar yaxşı fərqlənir, yəni potensialı pis və yaxşı olan işçilər bir-birindən yüksək fərdi keyfiyyətlərlə fərqlənirlər.

Aşağıdakı cədvəldən göründüyü kimi, Azərbaycan üçün bu göstərici 3,46-dır. Müqayisədən aydındır ki, Azərbaycan insan kapitalının inkişafı üçün təhsilə ayırdığı maliyyənin həcmi artırılmalıdır, baxmayaraq ki, bəzi ölkələri bu mənada keçə bilirik.

Cədvəl 3: 2018-ci il üzrə bəzi dünya ölkələri üçün təhsil xərclərinin ÜDM – də payı (faizlə)

Ölkələr	Təhsil xərclərinin ÜDM – də payı, faizlə
Kuba	13.84
Norveç	8.37
Finlandiya	8.19
ABŞ	6.22
Rusiya	5.15
İran	4.06
Türkiyə	3.86
Azərbaycan	3.46
Ermənistan	3.40
Gürcüstan	2.98

Mənbə: Beynəlxalq Valyuta Fondunun 2018 il üzrə Ölkələrin Global Göstəriciləri Hesabatı əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Ümumiyyətlə, dövlətin insan kapitalının inkişafı üçün göstərdiyi qayğı və diqqət digər dövlətlərlə müqayisədə öz təsdiqi tapa bilər. Bu baxımdan

Azərbaycanla müqayisədə təhsil xərclərinin ÜDM-də payının həcminə baxa bilərik.

Dövlətin diqqətini çəkən insan kapitalına tam hüquqlu investisiya bu gün informasiya cəmiyyətinin yaradılması və milli insan kapitalının bərpasına təkan verəcəkdir. Alimlər insan kapitalı investisiyalarının fiziki sərmayələrə qoyulan investisiyalardan çox olduğunu göstərirlər. Beləliklə, Azərbaycan üçün insan potensialının aşağı səviyyədə həyata keçirilməsi və aşağı gəliri olan bir ölkə olaraq, təhsil və elm sahələrinə investisiyaların artırılması xüsusilə vacibdir.

Qloballaşma və inteqrasiya proseslərinin dərinləşməsi kontekstində yenilikçi bir iqtisadiyyatın formalaşması xüsusilə aktual, çətin, çoxplanlı və uzunmüddətli bir prosesdir, bu məsələ bir çox ölkələrin, regionların, müəssisələrin və təşkilatların, onlara işləyən çox sayda mütəxəssisin fəaliyyətini maraqlandırır. İnnovasiya iqtisadiyyatının əsas funksiyası yeniliklərin davamlı və ardıcıl yaradılması və həyata keçirilməsi, innovasiya fəaliyyətinin inkişafı, rəqabət mübarizəsində əhəmiyyətli nəticələrin əldə olunması və ölkənin və onun regionlarının sürətli sosial-iqtisadi inkişafıdır. Bizim fikrimizcə, yenilikçi iqtisadiyyat, ilk növbədə, bilik, yenilik, yeni ideyalar, maşınlar, sistemlər və texnologiyaların qəbuluna, istehsalın və iqtisadi fəaliyyətin müxtəlif sahələrində bilik və innovasiya xüsusi rolu nəzərə alınmaqla istehsal və iqtisadiyyatın həyata keçirilməsinə hazır olmağa əsaslanan cəmiyyətin iqtisadiyyatıdır. Eyni zamanda, yarı rəqabət şəraitində innovativ fəaliyyətin artması effektiv innovativ iqtisadiyyatın formalaşması üçün ən mühüm şərtidir. İnnovativ iqtisadiyyat yenilikçi inkişaf yoluna keçid üçün şərait yaratmaq, eləcə də elmi və istehsal potensialını yeniləmək və inkişaf etdirmək üçün innovasiya subyektləri arasında motivasiyanın meydana gəlməsi və ya yaranması ilə əlaqəli iki əsas amil qrupunun təsiri altında yaradılıb, yenilikləri tətbiq etmək və mövcud olan məhdud resurslardan səmərəli istifadə etmək.

Qeyd etmək lazımdır ki, yenilikçi fəaliyyətin səmərəliliyi əsasən innovasiya infrastrukturunu ilə müəyyənləşdirilməlidir. İnnovasiya infrastrukturunu yenilikçi iqtisadiyyatın əsas vasitəsidir və mexanizmidir və xüsusi ərazi dəyişiklikləri

kontekstində effektiv innovasiya üçün zəruri və kifayət qədər bir-birinə bağlı, tamamlayıcı istehsal və texniki sistemlər, təşkilatlar, korporasiyalar, firmalar və müvafiq təşkilati və idarəetmə sistemlərinin məcmusudur. İlk növbədə, innovativ iqtisadiyyatın formalaşmasının intensivləşdirilməsi ölkənin bütün bölgələrində paylanmış bir innovasiya-mühəndislik və investisiya şəbəkəsi infrastrukturunun yaradılmasının vacibliyi ilə bağlıdır. Bu şəraitdə ali məktəblərin, Elmlər Akademiyasının və dövlət elmi mərkəzlərinin (elmi-texnoloji, elmi-tədqiqat və istehsalat və s.) məqsədəuyğun və əlaqəli işi bu məqsədə nail olmaq üçün əsas mənbə olmalıdır.

İnnovasiya iqtisadiyyatının formalaşması və inkişafının əsas komponentini - kadr elementini təmin edən ali təhsil sisteminin mövcud infrastrukturunu innovasiya və investisiya strukturları (texnoparklar, komplekslər, institutlar, filiallar, tədqiqat və istehsal mərkəzləri və s.) ilə tamamlanmalıdır, belə ki, universitetlər təhsil-elm-innovasiya kompleks rolunu oynayırlar. Digər tərəfdən, yenilikçi iqtisadiyyata malik bir cəmiyyətdə innovativ fəaliyyətin aktiv inkişafı şəraitində, əsas məhsuldar qüvvəyə münasibət - yüksək intellektual, yüksək məhsuldar işçiyə olan tələbat tamamilə dəyişməlidir.

Qeyd etmək vacibdir ki, innovasiya iqtisadiyyatında yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin rolu çox böyükdür və daim inkişaf edəcəkdir. Buna görə innovasiya proseslərini səmərəli idarə edə bilən, innovativ layihələri inkişaf etdirən və tətbiq edən kadrların hazırlanması prioritet dövlət və regional proqram olmalıdır. Azərbaycanda innovativ inkişafın obyektiv ehtiyacını, innovativ iqtisadiyyatın yaranmasını nəzərə alaraq 2020-ci ilə qədər mövcud kadr hazırlığı konsepsiyasını dəqiqləşdirmək lazımdır. Həmin konsepsiya bu prinsiplərə əsaslanır: (The New York Times, 2019)

- təhsilin kredit texnologiyasını tətbiq etməklə dünya təhsil məkanına keçid əsasında yaradıcı insanın formalaşması, inkişafı və özünü reallaşdırması;
- perspektivli elmi və texnoloji yeniliklərin yaradılmasına və yenilikdə praktiki həyata keçirilməsinin yollarını və üsullarını axtarmağa daim diqqət yetirir;

- yüksək ixtisaslı və yüksək səviyyəli mütəxəssislər, mühəndislər, innovasiya fəaliyyətinin sistem menecerləri təliminə yönəldilmişdir;

- istehsal prosesinin tərkib hissəsi kimi təhsil və təlimin nəzərdən keçirilməsi və təlimlərin dəyəri işçilərin xərcləri kimi deyil, müəssisələrin, təşkilatların, sənaye və regionların rifahı üçün zəruri olan uzunmüddətli investisiyalar kimi qiymətləndirilməlidir;

- yüksək texnologiyalı yeniliklər, nano texnologiyaları yaratmaq proseslərinin sosial və psixoloji aspektlərinin idarə edilməsində təlimlər, yenilikçi inkişafın tətbiqinə geniş miqyaslı tətbiqi sürətləndirmək üçün işçilərin yaradıcı potensialından istifadə etmək;

- yenilikçi məhsulların, malların və xidmətlərin istehsalı sistemində inteqrasiya olunmuş kadrların davamlı təhsili və inkişafı sisteminin yaradılması;

- innovativ layihələr həyata keçirən qabaqcıl müəssisələr və tədris inkişafı sahəsində birgə fəaliyyət göstərən innovativ texnologiyalar üzrə dərslilər və monoqrafiyaların nəşr olunması, yeni peşələr üzrə yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin hazırlanmasına yönəldilmiş maşın və avadanlıq sistemləri və perspektivli olan universitetlərin və digər universitetlərin əməkdaşlığı elmi və yenilikçi sahələr, habelə magistratura və doktorantura təhsili sistemi və s.

Bizim fikrimizcə, cəmiyyət inkişaf etdikcə, bilik, yenilik və tətbiqi üsulları getdikcə daha çox mənfəət qaynağı halına gəlir. Buna görə bir innovasiya sisteminin yaradılması prioritet hesab edilir və respublika və regionda icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən dəstəklənməlidir. Eyni zamanda, vahid bir innovasiya sisteminin yaradılması - uzunmüddətli bir gələcəyin yaradılması üçün aşağıdakı şərtlər tələb olunduğu üçün bir sıra şərtlər var: inkişaf etmiş güclü sosial-iqtisadi sistem, intellektual mülkiyyət qorunması sistemi, yenilik sisteminin əsasında yüksək texnologiyaya yönəlmiş böyük bir şirkət olmalıdır. Azərbaycan Respublikasında belə şərtlər hələ mövcud deyildir, buna görə də universitet yenilik siyasətinin inkişaf mərkəzi ola bilər. Bu, bir sıra hallar ilə bağlıdır ki, əksər hallarda regionların özləri bilik və yeniliklərə əsaslanaraq iqtisadiyyat qura

bilməyəcəklər, innovasiyalar yaratma prosesi qeyri-xətti deyil və sosial ehtiyaclara cavab verir, effektiv tələb texnoloji yeniliklərdən daha çox ola bilər.

Təcrübə göstərir ki, Azərbaycan Respublikasının ali məktəbləri təmin edir: (Иванова, 2002, s.119).

- elmi əsaslandırılmış bir dövrünün yaradılması, iqtisadiyyatın əsas sektorlarında və xidmət sektorunda nəticələrini həyata keçirmək üçün elmi tədqiqatların aparılması;

- yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin hazırlanmasında innovasiya fəaliyyətinin nəticələrindən sistemli istifadə;

- büdcədən kənar mənbələrdən maliyyələşdirilən yenilikçi layihələrin, habelə xarici qrantlar vasitəsilə inkişaf etdirilməsi və həyata keçirilməsi;

- universitet və regionda yenilikçi infrastrukturların yaradılması məqsədilə innovativ fəaliyyətlərə investisiya qoymaq. Eyni zamanda, biz müəssisələrin və təşkilatlar tərəfindən universitetlərin potensialının azaldıldığını gördük:

- yeni məhsullar, istehsal, texnologiyalar və xidmətlər yaratmaq üçün tədqiqatların nəticələri kifayət qədər istifadə edilmir;

- alimlər və tədqiqatçılar rəhbərlik və marketinqin rolunu qiymətləndirməzlər;

- elm adamları tədqiqat və inkişafın ticarətləşdirilməsiylə məşğul olurlar, çünki bu sahə elmi fəaliyyətdən fərqlidir və yüksək peşəkar səviyyədə təşkil olunmalıdır.

Bizim fikrimizcə, Azərbaycan Respublikasında intellektual mülkiyyətin qorunması sahəsində hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi, belə bir inkişafın reklamı ilə bağlı motivasiyanın artması və xaricdəki bu cür inkişafı tələbatın və orada satışın mümkün olması səbəbindən də tələb olunur. Eyni zamanda, Azərbaycanda universitetlərin maliyyə dəstəyi üçün xarici fondların böyük marağına səbəb olması məlumdur. Təcrübə göstərir ki, ali məktəbdə tədqiqat fəaliyyəti öz xüsusiyyətlərinə malikdir və bu, universitetin əsas fəaliyyəti - təhsildir. Eyni zamanda universitetin yenilikçi fəaliyyəti də təhsil komponentləri ilə bağlı öz xüsusiyyətlərinə malikdir. Buna görə də, komponent təhsil fəaliyyəti kimi daxil olan elementlərin

birləşməsində, innovasiya fəaliyyətində ali təhsilin rəqabət üstünlüyünün təmin edilməsi üçün təbii imkanlar görünür. Beləliklə, yenilikçi bir iqtisadiyyat formalaşdırarkən, universitetlərin ölkənin elmi və texnoloji inkişafına təsir göstərməsi, innovasiya sahəsində azad yer tutması, yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması və yenidən qurulması problemini həll etmək və sosial-iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsinə töhfə verə biləcək nəticələr formalaşdırmaq Azərbaycan Respublikası və əhalisinin həyat səviyyəsini artırır.

2.3. Regionların iqtisadi inkişafında universitetlərin iştirak səviyyəsinin qiymətləndirilməsi

Son illərdə universitetdə aparılan elmi tədqiqatların, eləcə də bilik və texnologiyanın sənayeyə bölüşdürülməsi qabiliyyətinin artırılması vacibdir. Universitetlər dövlət və yerli inkişafda əsas tərəfdaşlar kimi tanınır və bəzi hallarda klaster siyasətinin aktiv agentləridir. Transferin üstünlüklərini araşdırmaq üçün F. Nəsimulin və Alman universitetlərinin təcrübəsini təsvir etdi və tədqiqat universitetləri bilik və texnologiyayı özəl müəssisələrlə bölüşməyə çalışırlar. Bu, ilk növbədə, köçürmə iş yerlərinin yaradılmasına və ərazi iqtisadi inkişafına yardım etdiyindən, ikincisi, köçürmə gələcək tədqiqatlar üçün əlavə maliyyə vəsaiti almaq üçün yaxşı imkandır. Bu mövzuya həsr olunmuş keçmiş illərdə universitet xərclərinin ETTKİ-yə müsbət təsiri, məlumat və texnologiyanın iş yerlərinin dinamikasına köçürülməsi və əlavə fayda yaratması aşkar edilmişdir (Третьяков, 2000, s.5-6).

Məsələn, təhsil və əmək resurslarının inkişafı istənilən ərazilər üçün eyni dərəcədə əhəmiyyətlidir, yeni texnologiyaların yaradılması və universitet və müəssisə arasında mövcud texnologiyaların ötürülməsi sənaye bölgələrində prioritetdir. Patent siyasəti həm köhnə sənaye bölgələrində, həm də inkişaf edən sənaye sahələri üçün əhəmiyyətlidir. Bölgənin inkişafına və sistemin aktyorları arasında qarşılıqlı əlaqələrin güclənməsinə kömək edən bütün regionlar üçün ETTKİ-də vacibdir. Hər mərhələdə, universitetlərin əməkdaşları ilə təlim,

məsləhətləşmə və birgə tədqiqatlar və nəşrlər şəklində qarşılıqlı əlaqəyə ehtiyac var. Beləliklə, yalnız digər iştirakçılarla əməkdaşlıqda universitetin fəaliyyətinin təsiri daha əhəmiyyətlidir. Təsvir edilmiş yanaşmalar universitetin, müəssisə və hakimiyyət orqanları arasında qarşılıqlı fəaliyyət nəticələrinin və universitetin nəticələri arasında fərq qoymur. Beləliklə, universitetin fəaliyyəti digər regional institutların işlədilməsi ilə bağlıdır və universitetlər hazırda bilik, ideya, texnologiya köçürmələri üçün qarşılıqlı əlaqəni gücləndirməyə çalışırlar. Buna baxmayaraq, elm, biznes və dövlət arasındakı yeni əlaqələr ilk növbədə universitetlər üçün müzakirə olunur, çünki yeni gənc alimlərin avtomatik axını var və tələbələr elmi işlərdə iştirak edirlər.

Beləliklə, müasir universitetlər yalnız təhsil müəssisələri deyildir. Universitetin funksiyaları genişlənməmişdir və hazırda onlar elm və innovasiya problemlərini həll edirlər. Universitet bölgənin əsas müəssisələrindən biridir. Universitet yeni fikirlər və biliklər yaradır, belə ki, universitet regional inkişaf üçün əsas yaradır. Universitetlərin rolunu daha yaxşı başa düşmək üçün onların fəaliyyətlərini sənaye ilə əməkdaşlıqda nəzərə almaq lazımdır. Regional inkişaf universitet fəaliyyətinin əsas nəticələrindən təsirlənir: (Дежина, Киселева, 2008, s.85)

- ETTKİ nəticələri;
- patent sayı;
- yenilikçi startaplar;
- məşğulluq artımı və işçilərin əmək haqqı.

Beləliklə, universitetlərin regional inkişafa müsbət təsiri aydındır. Eyni zamanda, müəssisələrin və regional sistemin digər institutlarının əməkdaşlıq etdiyi nəticələr nəzərə alınmalıdır. Nəticədə sosial, mədəni və innovativ infrastrukturun inkişafı mövcuddur. Həm də universitetlər dolayı işçi qüvvəsinin keyfiyyətinə, sahibkarlıq və rəqabət səviyyəsinə təsir edir.

III FƏSİL. AZƏRBAYCAN UNIVERSİTETLƏRİNİN İQTİSADI İNKİŞAFDA ROLUNUN ARTIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Universitet təhsilində keyfiyyət parametrlərinin yaxşılaşdırılması yolları

Məlum olduğu kimi bir ölkədə təhsilin keyfiyyəti o ölkədəki hər bir sahəyə təsir edir. Bu səbəblə inkişaf etməkdə olan və inkişaf etmiş ölkələrin gündəmində təhsil hər zaman ön plandadır. Buradakı əsas məsələ təhsilin çəkisi deyil, keyfiyyətidir. Keyfiyyət isə büdcə xərcinə baxılaraq müəyyən edilə bilər. Belə ki, bir təhsil sistemi ölkədəki bilik və həyat səviyyəsinə müsbət təsir etmirsə, keyfiyyət aşağıdır deməkdir.

Tələbələrin sağlam və sistemli öyrənmə proqramı içində olmaları üçün sahibkarların maksimum səviyyədə təchizatlı olmaları lazımdır. Sahə üzrə mütəxəssis və qlobal sistemi təqib edib yerləşdiyi sistemə məlumatları inteqrasiya edə bilən müəllimlər lazımdır. Bu bazada müəllim təyin edildiyi təqdirdə, həm təhsil sistemi öz-özünü yeniləyəcək, həm də müəllim təhsildə keyfiyyəti artırmada bir variant, bir yol olacaqdır.

Tələbənin təhsil qurumundan aldığı məlumatları sağlam bir şəkildə öyrənməsi üçün ev şəraitində yaxşı səviyyədə təhsil almış ailə üzvləri olmalıdır. Əks halda, tələbə təhsilini sağlam bir şəkildə tamamlaya bilməyəcəkdir. Bunu etməyin ən mühüm yollarından biri də ailənin də təhsil prosesində iştirak edərək, sistemli və proqramlı bir şəkildə müəllim-ailə-mütəxəssislər üçbucağında ailə də tələbə ilə birlikdə öyrənmə prosesində fəal iştirak etməlidir. Ağıllı və təhsilli bir ailə təşkil edildikdə, öyrənməyin ikinci mərhələsi olan evdə öyrənmə də tələbə üçün sağlam bir şəkildə baş verəcəkdir.

Öyrənmə prosesini müsbət bir şəkildə dəstəkləyən və ona istiqamət verən ən mühüm amillərdən biri də materiallardır. Bir üçbucaq haqqında danışarkən tələbənin beynində o şəkil canlanmalıdır. Əks halda məlumatlar havada qalır və müəyyən zamandan sonra yox olub gedir. Eyni şəkildə, sinif mühiti və laboratoriya şəraiti də bu işin həssas nöqtələrindən biridir. Çünki kiçik yaşlarda mücərrəd

öyrənmə qüvvəsindən daha çox konkret öyrənmə bacarığı daha çox inkişaf etmiş olacaqdır.

Bu səbəblə məlumatları uyğun materiallarla maddiləşdirərək şəxsə çatdırmaq biliyi daha möhkəm edəcəkdir. Yuxarıda qeyd edilən üsullarla təhsilin keyfiyyətini bir az artırmaq olar.

Universitet təhsilində keyfiyyəti təmin etmək üçün aşağıdakılar əsasdır:

- Ölkəmizdə hər bir universitetin dünya miqyasında etibarlılığı olmalıdır;
- Dünya miqyasındakı bütün işəgötürən və alimlərin universitetlərimizə hörmətlə yanaşması üçün çalışmalıyıq. Bu sayədə ölkəmizdə və dünyanın hər yerində iş tapmaq şansı artacaq;

- Sosial imkanları yüksək universitetlərdə universitetlə bərabər idman, mədəni və bədii sahədə də özünü inkişaf etdirmək imkanı olmalıdır;

- Xaricdəki nüfuzlu universitetlərdə ali təhsil və magistratura proqramlarının inkişafı üçün lazımı əlaqələr qurulmalıdır.

Son illərdə ölkəmizdə işsizlərin içində universitet məzunlarının sayı və faizi artmaqdadır.

Universitetlər köklü bir dəyişikliyə uğramaqdadırlar. Wissemaya görə universitetləri bu dəyişikliyə birdən çox qüvvə sövq edir. Bunlar aşağıdakılardır (Wissem, 2009, s.13-14):

- Maliyyələşdirmə ehtiyacı - qlobal sahədə akademik araşdırma aparmaq istəyən universitetlər üçün bu tədqiqatların xərclərinin dövlətlərin ayırdığı büdcədən çox olması başqa maliyyələşdirmə mənbələrinə üz tutmağı labüd edir.

- Universitet və sənaye əməkdaşlığı - təşkilatlar xüsusilə də texnologiya əsaslı müəssisələr öz gələcəkləri üçün həyati əhəmiyyət daşıyan əsas tədqiqatları dünyanın aparıcı universitetləri ilə əməkdaşlıq edərək bu universitetlərdə edirlər. Bunun nəticəsi olaraq bir zamanlar ayrı dünyalar olan universitet və sənaye bir araya gəlməkdədirlər.

- Qloballaşma - xaricdə təhsil imkanlarının və tələbələrin artan fəallığı səbəbindən universitetlər ən yaxşı tələbələr almaq üçün dünya miqyasında rəqabət edirlər. Eyni şəkildə, iddialı alimlərin ən yaxşı şərtləri əldə etmək üçün qlobal

bazarda iş axtarmalarına görə də aparıcı universitetlər akademik kadrları qlobal bazardan qarşılayırlar. Rabitədə inkişaf edən vasitələr və millətlər arasındakı səyahət xərclərinin azalması texnologiyaya firmalarının xüsusilə fundamental tədqiqat işləri üçün qlobal bazarda həll axtarmalarına yol açır. Bu vəziyyət universitetlər arasında üç sahədə birdən rəqabətə yol açır. Ən yaxşı tələbə üçün ən yaxşı alimlər üçün və ən yaxşı araşdırma müqavilələri üçün. Üç sahədə birdən rəqabət ən yaxşı universitetlər ilə digərləri arasındakı fərqi getdikcə daha qabarıq şəkildə göstərir. Bu yarış qazanacaq olan universitetlər akademik qurumlar ilə sənaye və digər tədqiqatı bir yerə toplayan və tələbələr, alimlər və firmaların göz ardı edilməyəcəyi millətlər arasındakı "know-how hub" nüvəsi olmağı bacara bilən universitetlərdir.

- Milli Hökumətlərin dəyişən baxış bucaqları: dövlətlər universitetlərin elmi tədqiqat aparan və təhsil verməsilə bərabər həm var olan firmalar üçün, həm də yeni firmalar üçün yeni elmi və texnoloji biznes tədbirlərinin sürfələri olmalarını istəyir. Yeni universitetlərdən məlumatlarını ticarətləşdirməyə fəal olmaları tələb olunur və resurslarını bu cür tədbirləri dəstəkləmək üçün istifadə etməyə istiqamətləndirilir. Bu səbəbdən üçüncü nəsil universitetlər yaratdıqları məlumatın ticarətləşdirilməsi üçün daim çalışır, məlumatın ticarətləşdirilməsini elmi-tədqiqat və təhsil ilə eyni əhəmiyyətdə görürlər. Know-how ticarətləşdirməsi öz texnologiyasını inkişaf etdirən tələbələr və akademiklərdən ibarət olan texnologiyaya istiqamət verənlərin (techno-starters) fəal iştirakını tələb edir.

- Fənlərarası və çoxfənlə tədqiqatlar: ikinci nəsil universitetdə tədqiqat əsas olaraq təkfənlidir. Müəyyən zamanlarda elm adamlarının əksəriyyəti müəyyən elmi sahələrə yönəlmiş fənlərarası komandalar kimi çalışırlar. Yüksək səviyyədəki dərslər çox vaxt bu cür tədqiqat komandaları ilə əlaqədardır. Tək fənlə dövrədə fakültələr mükəmməl təşkilatlanma forması idi. Fənlərarası komandalar üçün fakültələr bir maneədir və yeni təşkilatlanma formaları lazımdır. Bu, universitet üçün know-how ticarətləşdirməsini və universitetin getdikcə mürəkkəbləşən quruluşunun səmərəliliyini təmin edəcək yeni idarəetmə formalarının axtarılmasına qədər gedir.

- Tələbə sayındakı artıma göstərilən reaksiya, tələbə sayındakı yüksək artım, universitetləri bürokratlaşdırmış və səmərəli idarəetmə üsulları aramağa itələmişdir. Tələbə saylarında partlayış universitet təhsilinin elmi komponentini zəiflədən kütlə təhsilinə yol açmışdır. İndi universitetlər ən yaxşı tələbələrə və akademik heyəti almaq və elmi təhsili İntibah və Maarifçilik dövrünün ideallarına yenidən yüksəltmək üçün xüsusi dərslər sınayır.

- Hökumətlərin xüsusi araşdırma qurumlarını tərkiblərində inkişaf etdirməsi: dövlətlərin özlərinə aid olan və özlərinə çalışan və akademik və sənaye araşdırmanın arasında olan və hər ikisi ilə əlaqəsi olan araşdırma qurumları yaratmasıdır.

Təhsildə adından söz etdirən ölkələr, bütün tələbələr üçün son dərəcə inkişaf etmiş, uyğun və tələbkər bir təhsil sistemində sahibdir. Bu sistemlər, tanınma standartlarını, tədris planlarını və qiymətləndirmə mexanizmlərini səmərəli şəkildə özündə cəmləşdirir. Təhsil məsələsində lider olanlar sistemlərini bu istiqamətdə qurduqdan sonra kənara çəkilmir, digər lider ölkələrlə öz standartlarını davamlı müqayisə edir. Tədris planı və ölçmə qiymətləndirmə mövqələrini əsas götürür. Adətən tədris planları ana dili, ingilis dili (bəzən başqa bir xarici dil), riyaziyyat, dəqiq elmlər, texnologiya, öz tarixləri, dünya tarixi, coğrafiya, musiqi, incəsənət, fiziki tərbiyə dərslərini ehtiva edir. Bunlar bütün dünyada oxşar başlıqlarla verilir. Ancaq bu ölkələr həmin dərslərdə tələbələrə bu nailiyyətləri verməyə çalışır:

- İnformasiya genişliyi;
- Sahələrdə dərin konseptual bir anlayış;
- Yaxşı yaza bilmə bacarığı;
- Bir çox fərqli fəndən materialları həqiqi dünya problemlərini xırdalamaq üçün sintez halına gətirmə qabiliyyəti;
- Güclü analitik, yaradıcı və yenilikçi bir güc yaratmaq.

Təhsildə ən yaxşı performans göstərən ölkələr öz sistemlərini yaratmaq üçün əhəmiyyətli bir qərar verməyi bacarmışdır. Keçmişdə yalnız elita tələbələrinin sahib olduğu təhsil standartlarını hər kəsə təqdim etdilər. Buralarda dövlət siyasətinə istiqamət verənlər artıq bir məqamı anladı: imkansız uşaqların

yüksək səviyyədə uğur əldə edə bilməsi üçün güzəştlərə görə daha çox sərvətə nail olmaları lazımdır. Bu ölkələr imkansız tələbələr üçün daha çox müəllimlə çalışır. Bəziləri ən yaxşı öyrətmələrini təşviq edərək aşağı gəlirli və köçkün ailələrin uşaqlarına daha keyfiyyətli təhsil verməyin yollarını axtarır.

Uğurlu təhsil sistemləri, keyfiyyətli təhsil rəhbərlərinin ortaya çıxmasını və idarə edilməsini təmin edəcək liderlik quruluşları da inkişaf etdirir. Bu sistem müxtəlif bacarıqlara malik məktəb liderlərini müəyyən edir və onların inkişafında rol oynayır. Dünya üzrə peşəkar idarəçiliklə bağlı nə bilinirsə, təhsil dünyasının lider və rəhbərlərinin də bundan faydalanması təmin olunmalıdır.

Bir ölkədə sağlam inkişafın yolu aşağı işsizlik və bərabərsizlik problemi ilə güclü, rəqabətə davamlı bir iqtisadiyyatdan keçir. Bunların problemsiz davam etdirilməsində açar rol ali təhsil proqramlarında gizlidir. Təhsil sisteminin kifayət qədər inkişaf etmədiyi ölkələrdə ali təhsil adətən başqa heç bir variantı qalmayan tələbələrin sığındığı liman halına gəlir. Təhsildə qabaqcıl olanlarda bu təhsil proqramları tələbələrə gələcəkdə yaxşı bir karyera imkanı təqdim edə biləcək çox mühüm bir sahə kimi funksiya daşıyır. Bu sahədə məzun olan tələbələr müasir texniki bacarıqları aktual avadanlıqlarla alır, beləliklə sektora atılarda problem yaşamır. Təhsildə qabaqcıl ölkələrdə ali təhsil sahələrindəki tədris planlarının sənaye ilə uyğun bir quruluşa sahib olduğu görünür. Bu, inkişaf etməmiş təhsil sistemlərinin ən böyük çətinliklərindən biridir.

3.2. Ölkədə müasir tədqiqat universitetlərinin formalaşdırılması istiqamətləri

Hələ XIX əsrdə dahi alim və elm islahatçısı Vilhelm fon Humbolt tədqiqat və tədris prosesinin vəhdəti prinsipini formalaşdırdı. Alman universitetləri bu günə qədər bu prinsipə əməl edirlər. Bu dövlətin klassik universitetlərinin əsas vəzifəsi yalnız tələbələri oxutmaq deyil, həm də yeni elmi fikirlərin generasiyası, azad fundamental və tətbiqi tədqiqatların yerinə yetirilməsi, tədqiqatçıların hazırlanmasıdır. Alman ixtiralarının əksəriyyətinin təməlinə Humboltun fikri əsasında formalaşmış təhsil və tədqiqatın vəhdəti dayanır. Həm də, bu ideya bütün

dünyaya səs saldı və məşhur universitetlər həmin prinsiplə işləməyə başladı. Hazırda da uğurla fəaliyyət nümayiş etdirən bütün universitetlər bu fikir ilə çalışır.

Göründüyü kimi, “tədqiqat universiteti” ideyası yeni deyil. Dünya Bankının ekspertlərinin hazırladığı “Akademik təkmilləşməyə gedən yol: dünya səviyyəli tədqiqat universitetlərin yaranması” kitabında 9 ölkədən 11 universitetin keçid iqtisadiyyatı və baş verən böhranlar şəraitində tədqiqat universiteti qarşısında dayanan problemləri uğurla həll etmələrindən söhbət açılır.

Nazirlər Kabineti “Ali təhsil müəssisələrinə “Tədqiqat universiteti” statusu verilməsi üçün Tələblər” təsdiqləmişdir.

Trend-in məlumatına əsasən, “Tədqiqat universiteti” statusunun verilməsindən ötrü ali təhsil müəssisələri bir sıra tələblərə əməl etməlidirlər.

Həmin tələblər ali təhsil ocaqlarında fundamental və tətbiqi və həmçinin eksperimental elmi tədqiqatların yerinə yetirilməsi üçün uyğun infrastrukturun, elektron kitabxananın, yeni maddi-texniki bazanın və elm tutumlu vasitələrdən kollektiv (başqa təhsil mərkəzlərinin) istifadə edilən məkanın olması, son bir təqvim ili dövründə beynəlxalq elm metrik bazalara gələn jurnallarda (“Web of Science”, SCOPUS) ölkə üzrə nəşr edilən məqalə sayının minimum 10 faizinin ali təhsil ocaqlarının kollektivi hesabına nəşr edilməsi olmalıdır.

Bununla bərabər, doktorantura səviyyəsində kadr hazırlığı yerinə yetirilən hər bir sahə üzrə doktorluq dissertasiyalarına başçılıq edə bilən minimum 5 professor və yaxud dosent olmalı, dissertasiya şuralarının (minimum bir şura) fəaliyyətdə olmalı, magistratura mərhələsində ixtisaslaşmaların beynəlxalq akkreditasiyası olması vacibdir.

“Tədqiqat universiteti” statusunun verilə bilməsində ötrü ali təhsil müəssisələri tərəfindən anti-plagiat sistemindən istifadə olunmalı, yerli və beynəlxalq donordardan yekun 5 il ərzində elm sektorunda minimum 20 qrant alınmalıdır.

Universitetlərin tanınmış reytinglərdə yer tuta bilməməsi bir tərəfdən islahatların gecikməsi ilə bağlıdırsa, digər tərəfdən isə uzun illər dərin kök atmış neqativ halların aradan qaldırılmasındakı gecikmələrdir. Son illər universitetlərdə

sessiyalar zamanı baş verən neqativ halların aradan qaldırılması üçün köklü işlər aparılır. Nəhayət, bu işlər gözdən pərdə asmaq, imitasiya xarakteri daşımır. Qərbdə universitet təsis olunduğu andan neqativ hallar olmur. Bunlar ağıla belə gələ bilməz. Amma bizdə niyə belə olduğunu çox düşünməkdənsə, bu halları aradan qaldırmaq lazımdır və bir neçə universitetdə doğrudan da real dəyişiklərin əsası qoyulub.

Bu universitetlərin elmi əməkdaşları və müəllimləri ekologiya, iqtisadiyyat, kənd təsərrüfatı, təbiət elmləri sahələrində ekspert kimi mühüm sosial rol oynamaqla ekspert institutlarının inkişafına təkan verə bilirlər.

Nəhayət, iqtisadi faydalar göz önünə alınmalıdır. Tədqiqatlar və bu mühitdə yetişən kadrlar elə insan kapitalıdır. Həm də kapitalı uğura çevirən insanlar deməkdir.

Ali təhsil müəssisələrinə "Tədqiqat universiteti" statusunun verilməsi Azərbaycan üçün yenilikdir: "Dünyada bu təcrübə var. Məsələn, Almaniya universitetlərində uzun müddətdir ki, bu təcrübə mövcuddur. Amma Azərbaycanda geniş vüsət almayıb. Ona görə ki, ölkəmizdə 54 ali təhsil müəssisəsinin heç də hamısının maddi-texniki və kənd təsərrüfatı bazası "Tədqiqat universiteti" statusu verilməsi üçün tələblərə cavab vermir. Məsələn, tələblərdən biri dissertasiya şuralarının (ən azı 1 şura) fəaliyyət göstərməsidir. Azərbaycanda regionlarda yerləşən heç bir universitetdə elmi şuralar fəaliyyət göstərmir".

"Tədqiqat universiteti" statusunun verilməsi və s. təhsildə müəyyən islahatların gedəcəyinin xəbərçisidir: "İndiyədək "Tədqiqat universiteti" statusunu Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının (AMEA) institutları həyata keçirirdi. Amma son dövrlərdə istər Milli Məclisdə, istər tanınmış ziyalılar arasında AMEA-da islahatların həyata keçirilməsi ilə bağlı fikirlər səslənir". Çünki AMEA-da aparılan tədqiqatlar lokal xarakterlidir. Yəni bu gün Azərbaycan aliminə, elmlər doktoruna, professoruna dünyada istinad yoxdur. Ciddi qəbul edilmir. Bu gün elmi jurnalların siyahısı olan "Thomson Reuters"-də və elmi indeksli jurnallarda Azərbaycan alimlərinə müraciət olduqca aşağı səviyyədədir.

Universitetlərdə akademik təkmilləşdirməyə çox zəif yer ayrılır: "Daha çox tədrisə yer verilir. Universitetlərdə tədqiqatlar çox zəifdir. Təəssüf ki, Azərbaycanda 30 yaşa kimi 1 nəfər də elmlər doktoru yoxdur. Çünki Azərbaycan elmi "qocalıb". Azərbaycan elmində vəziyyət get-gedə acınacaqlı vəziyyətə düşür. 54 universitetin fonunda 4-5 universitetin elmə yenilik gətirməsi və AMEA-ya daxil olan institutların həyata keçirdiyi tədqiqatların olduqca keyfiyyətsiz olması ali təhsil müəssisələrinə "Tədqiqat universiteti" statusu verilməsi üçün tələblərin təsdiq edilməsini labüd edib.

Ölkənin miqyasına uyğun olaraq Azərbaycan universitetlərinə gələcəkdə Avropa və Asiyanın bir sıra iri universitetlərinin (eləcə də Rusiya ali məktəblərinin) malik olduğu səviyyədə elmi-tədqiqatlar (xüsusən də təbiət elmlərinin bir çox sahələrində) aparmaq üçün infrastruktur tələb olunur. Lakin indi elm olmadan dünya ölçüləri üzrə rəqabətə davamlı səviyyədə ali təhsilin inkişafı haqqında danışmaq çətindir. Buna görə, mənim fikrimcə, beynəlxalq kolloborasiyalarda iştirak etməklə təhsil və elm sahələrində effektiv tərəfdaşlığın axtarılması və qurulmasına fokuslanmağa dəyər.

3.3. Universitet-sənaye əməkdaşlığının səmərəli modellərinin tətbiqi istiqamətləri

Milli İnnovasiya Sisteminin tərəqqisini təmin edən başlıca səbəblərdən biri də universitet və sənaye sferası nəznində münasibətlərin formalaşması və əhatəli edilməsidir. Bu sahədə fərqli nəzəriyyələr mövcuddur. Bu nəzəriyyələrin xülasəsi olaraq söyləmək olar ki, universitet-sənaye əlaqələrinin tərəqqisinin əsas inkişaf amili həmin iki müəssisə arasında münasibətlərin onların maraqları əsasında yaranması və dövlətin buna lazımi səviyyədə dəstək verməsidir.

Son illərin statistik göstəricilərinə nəzər salarkən müəyyən olur ki, dövlətimizdə tədqiqat və görülən işin ÜDM-də verilən göstəricisinə nəzərən inkişaf etmiş dövlətlər, Şərqi Avropa, bir sıra digər inkişaf etməkdə olan dövlətlər və hətta MDB-ə daxil olan dövlətlərin əksəriyyətindən aşağıdır. Ancaq burada diqqəti cəlb edən digər əsas məsələ odur ki, bu göstəricinin strukturuna nəzər saldıqda tədqiqat

və işləmə məsrəflərinin sektorlar üzrə paylanmasında dünya ölkələrinin bir çoxunda biznes sektorunun iri hissəyə (ümumi rəqəmlə 60-70%) malik olmasına baxmayaraq, dövlətimizdə əksinə biznes sahəsinin hissəsi çox az, dövlət sektorunun payı isə böyükdür. Bu da dövlətimizdə elmi tədqiqatlara biznes sahəsinin lazımi diqqət vermədiyinə bir misaldır. Bundan başqa qeyd etmək olar ki, ölkəmiz son ildə Qlobal Rəqabətqabiliyyətlilik əmsalında 140 ölkə arasında 40-cı yerdə olmasına baxmayaraq, elmi tədqiqat apararı institutlarının keyfiyyətinə nəzərən 89-cu səviyyədə və universitet-sənaye tərəfdaşlığında isə daha aşağı 103-cü yerdədir (Awel, 2013, s.5). Qeyd olunanlar dövlətimizdə bu iki təşkilat arasında münasibətlərin xeyli zəif olduğunu sübuta edir.

Bir çox mütəxəssislərin fikirlərinə əsasən ölkədə universitet-sənaye əlaqələrinin tərəqqisinə maneələrdən biri elmi tədqiqatların keyfiyyətinin az olmasıdır. Ancaq qeyd etmək olar ki, beynəlxalq səviyyəli mütəxəssislərin söylədiklərinə nəzərən elmi tədqiqatların keyfiyyətinin çoxalmasına bir sıra amillər təsir göstərir. Həmin səbəblərdən ən əsası əldə edilən nəticələrin kommersiyalaşdırılmasıdır. Tədqiqat müəssisələrində əldə edilən nəticələrin kommersiyalaşdırma amilləri aşağıdakılardır:

- Böyük səviyyəli tədqiqat;

Böyük səviyyəli tədqiqat innovasiyanın stimuluunu artırır. Bu fəaliyyət qabiliyyətli insanlar tərəfindən yerinə yetirilir və beynəlxalq əlaqələr formalaşdırır. Bu fəaliyyət yekununda biznes fəaliyyətinə yönəlik yeni fikirlər qurulur.

- Tədqiqatların məqsədli olması;

Bir çox dövlətlərdə (Yeni Zelandiya, Danimarka, Almaniya, Kanada və Böyük Britaniya) aparılan tədqiqatlar indiki və gələcək, hətta milli əhəmiyyəti olan sektorlar üzrə aparılır. Deməli, bütün İƏİT-ə üzv olan dövlətlərdə uzunmüddətli milli təhsil və tədqiqat investisiya siyasəti aparılır. Avropa Birliyi dövlətlərində milli texnologiyanın inkişafı məqsədilə strateji tədqiqat prioritetlərinə çoxlu maliyyə vəsaiti ayrılır. Bu dövlətlər tədqiqatın hədəflərini seçərkən ehtiyac olan texnologiyaların tapılması sektorunda sənaye müəssisələri ilə danışıqlar yerinə yetirilməsi kimi müxtəlif kriteriyalardan istifadə edirlər.

- Tədqiqat və sənaye sahələri arasında tərəfdaşlıq;

Tədqiqat və sənaye sahəsi arasında tərəfdaşlıq innovasiya üçün sərfəli rola malikdir. Beynəlxalq araşdırmalara nəzərən innovasiya tədqiqatçıların və həmçinin sənaye müəssisələrinin yer baxımından bir yerdə fəaliyyəti yekununda daha da inkişaf müşahidə olunur. Bir çox dövlətlərdə, xüsusilə də Avstraliya kimi ölkədə tədqiqat və həmçinin sənaye təşkilatları arasında əlaqənin qurulmasında vasitəçilər mühüm rol oynayırlar. Həmin əməkdaşlıq universitetlər, dövlət tədqiqat mərkəzləri və digər təşkilatlar tərəfindən qurula bilər və onların başlıca işləri kommersiyalaşdırma imkanları ola bilən tədqiqat məsələlərin təyin edilməsidir.

Avropanın bir çox universitetlərində aparılmış araşdırmaların yekununa əsasən universitet-sənaye arasında fərqli tərəfdaşlıq mövcuddur. Həmin əməkdaşlıqlar universitetlərin fəaliyyət sektorlarını (tədris, elm, xidmət) əhatə edərək göstərilənlərdən təşkil edilmişdir: tədris planlarının hazırlanması, həyat və həmçinin boyu öyrənmə tələbələrin mobilliyi, təhsil əməkdaşlarının mobilliyi, tədqiqat və işləmə yekunlarının kommersiyalaşdırılması, tədqiqat və işləmə sektorunda tərəfdaşlıq, sahibkarlıq və idarəetmə. Həmin əməkdaşlıqlar bilavasitə universitetlərin missiyası eyni zamanda sənaye müəssisələrinin ehtiyacları ilə bağlıdır.

Aparılmış tədqiqatlara nəzərən dünya ölkələrinin bir çoxunda universitet-sənəyə əməkdaşlığının tərəqqisində bir sıra maneələr vardır və həmin maneələrə nəzər saldıqda onların Azərbaycanda da mövcudluğu nəzərə çarpır.

- İnnovasiya maneələri: təşkilatların innovasiya məsələləri barəsində aparılmış tədqiqatlardan məlum olur ki, onların başlıca maneə və hədəfləri – xərcin qarşısının alınması, risk məhdudiyəti və təşkilati imkanlardır.

- Mövzunun mənimsənilməsində fikir bölgüsü: firmalar ilə ali təhsil ocaqları arasında özünə xas olan uyğunsuzluq vardır. Bu da universitetlərin xüsusən tədqiqat mənbələrinə əsaslanması və firmaların isə qazanılmış yekunların kommersiyalaşdırılması sürətinə xeyli diqqət göstərməsindən baş verir. Əməkdaşlıqlar müəyyən məsrəf tələb edir, yekunlar orta və uzunmüddətdə öz

təsirini ifadə edir. Ancaq firmalar qısamüddətli hazırkı biznes şəraitini əhatə edən yekunlara maraqlıdırlar.

- Prioritetlər: istənilən tərəf müqabilin fərqli fəaliyyətlər əsasında fərqli prioritetləri mövcuddur. Tədqiqatçılar çox zaman biliyin ötürülməsinə önəm verirlər, ancaq firmalar emal formatında çıxışa, yəni axır məhsula istiqamətlənirlər. Reputasiyalarının çoxalması məqsədilə baza sektorunda nəşr edilən elmi əsərlərinin miqdarının çoxaldılması tədqiqatçıların önəm verdikləri məsələlərdəndir. Ancaq firmalar tətbiqi sektorlarda tədqiqatın aparılmasında maraqlı olurlar. Müəssisələr rəqabət üstünlüklərini qorumaq məqsədilə universitetlər ilə tərəfdaşlıq edə bilirlər. Onlar özlərinin şəxsi biliklərinin məxfi saxlanılmasını istəyirlər və nəşr edilməsini istəmirlər.

Universitet və sənaye tərəfdaşlığının müvəffəqiyyəti hər bir tərəf müqabilinin missiya və həmçinin motivasiyasının ehtiyaclarını qarşılamağından asılıdır.

Universitetlərin sənaye ilə tərəfdaşlığının motivasiyaları: (Çalışkan, A., Durman, 2016 s.289)

- Universitetlərdə sahibkarlıq mədəniyyətinin qurulması;
- Məzunlar üçün əmək bazarına axın;
- Təcrübi biliyin əldə olunması;
- Universitetlərə royalti ödənislər;
- Sənaye ilə daha çox əməkdaşlığına nəzərən yüksək dövlət maliyyələşməsi qazanması;
- Firmanın bilik ehtiyatlarının əldə olunması;
- Sənaye ilə bağlı informasiyaların (statistik rəqəmlərin) əldə olunması;
- Tədris və təlim səbəbilə yeni ideyaların formalaşma bilməsi;
- İxtisaslı işçi heyətin əsasən işlə təmin olunması;
- Bilik yaradılması və həmçinin istifadəsi şəbəkəsinə çıxış imkanının əldə olunması;
- Yenilənmiş texniki biliyin qazanılması;
- Universitet üçün büdcə məhdudiyyətinin çoxaldılması.

Sənaye müəssisələrinin universitet ilə tərəfdaşlığının motivasiyaları:

- Əqli mülkiyyət hüququ barədə faydalı institusional siyasət;
- Universitetlərin təchiz edilmiş fakültələrinə asan çıxış şəraitinin əldə olunması;
- Universitetlər ilə əməkdaşlığına əsasən yüksək dövlət maliyyələşməsinin qazanılması;
- Universitetlərdən böyük ixtisaslı işçi heyətin işlə təmin olunması;
- Universitetlər ilə əməkdaşlığına nəzərən vergi güzəştlərinin əldə olunması;
- Mövcud məhsulun təkmilləşdirilməsi ilə bağlı olan tədqiqatın sürətləndirilməsi və qüvvətləndirilməsi;
- Cəmiyyətdə firmanın ictimai təsvirinin möhkəmləndirilməsi;
- Rəqabət üstünlüyünü çoxaldan müasir texnologiyaların və proseslərin əldə olunması;
- Satışların və mənfəətin çoxaldılması;
- İşçi heyətin keyfiyyət səviyyəsinin çoxaldılması;
- İstedadlı tələbələrin işə götürmək imkanlarının əldə olunması;
- Tədqiqat və işləmə sektorunda firmanın ümumi məlumatlılığın və qabiliyyətlərinin artması;
- Şirkətdə innovasiya mədəniyyətinin qurulması.

Bir çox dünya dövlətlərində universitet-sənaye əməkdaşlığının mövcud durumu və tərəqqi istiqamətləri tədqiq edilərək Azərbaycana müvafiq bir model hazırlanmışdır. Müəyyən olunmuşdur ki, universitet-sənaye münasibətlərinin formalaşması və inkişafı səbəbilə ölkəmizdə və universitetimizdə bir sıra işlər görülmüşdür.

Ancaq dövlətimizdə elmi tədqiqatların keyfiyyətinin artırılması, təhsilin keyfiyyətinin gücləndirilməsi, ikitərəfli münasibətlərin inkişafı yekununda əldə edilən nəticələrin biznesdə tətbiqi ilə dövlətdə iqtisadi artımın əldə edilməsi və həmin təcrübi yekunlara əsaslanan məqalələrin dünyanın nüfuzlu jurnallarında çap olunmasıyla universitetin reytinginin çoxalması, habelə cəmiyyətdə praktiki təcrübəyə sahib müəllim və tələbələrə malik universitetin nüfuzunun böyüməsi

məqsədlə bir çox işlərin görülməsi məsləhət görülür. Həmin tövsiyələrin bir qismi ölkə tərəfindən, bir qismi isə universitet tərəfindən yerinə yetirilməlidir.

Ölkə tərəfindən reallaşdırılmalı tədbirlər:

1. Aparılmış tədqiqatlardan müəyyən edilmişdir ki, dünya dövlətlərində universitet ilə sənaye arasında münasibətlərin inkişafına maneə göstərən səbəblərdən biri də sənaye müəssisələrinin tədqiqat və həmçinin işləmə sektorunda uyğun tərəf müqabilinin tapılmasında maneələrlə üzləşmələridir. Bu problemin aradan qaldırılması üçün bir sıra inkişaf etmiş dövlətlərdə dövlət tərəfindən universitetlərin şəbəkəsi qurulmuş və dövlət tərəfindən idarə edilir. Universitetlərin şəbəkəsi deyərəkən ölkədə var olan hər hansı universitetin bütün sənaye-universitet münasibətlərini əhatə edə bilən sektorlar üzrə koordinasiya səbəbilə uyğun onlayn platformanın yaradılması nəzərdə tutulur. Bu cür bir onlayn platformanın da aşağıdakı vəzifələri təyin edilməlidir:

– Ölkədə fəaliyyət göstərən bütün ali təhsil ocaqları arasında universitet-sənaye münasibətləri əsasında razılıq əldə edilməli;

– Ölkədə mövcud olan bir neçə universitet və sənaye ilə birlikdə münasibətlərini koordinasiya edən portalın qurulması (portal məlumat tipli olmalı, bu vasitə ilə hər bir universitetin internet portalına giriş imkanları nəzərə alınmalı, bütünlüklə təhsil sahələrinin sənaye ilə tərəfdaşlıqlarını əhatə edən informasiyalar əhatə etməli);

2. Universitetlərin maliyyələşdirilməsində tələblərin miqdarı və b. kimi amillərlə bərabər universitetlərin sənaye ilə tərəfdaşlığı faktoru nəzərə alınmalıdır. Yəni, hazırki dövrdə universitetlər bir çox göstəricilərə nəzərən dövlətdən maliyyələşirlər. Həmin göstəricilərə sənaye ilə tərəfdaşlıq mərhələsini də daxil etmək olar.

3. İnnovasiya vauçeri universitet-sənaye tərəfdaşlığını gücləndirməkdən ötrü istifadə oluna bilən uyğun metotdur və Niderland, İrlandiya və həmçinin Böyük Britaniya kimi dövlətlərdə müvəffəqiyyətlə sınaqdan çıxarılmışdır. İnnovasiya vauçerləri ölkənin firmalara (əsasən iri və kiçik müəssisələrə) təhsil sahələri və

dövlət nəznində tədqiqat mərkəzlərindən göstərilən xidmətlərin əldə olunması üçün xırda həcmli kredit xətlərinin açılmasıdır.

4. Sənaye kimi fəaliyyət göstərən müəssisələrin təhsil sahələri ilə tərəfdaşlığına görə vergi güzəştlərinin tətbiq edilməsi.

5. Təhsil sahələrinin işçilərinin sənaye sahələri ilə tərəfdaşlığını əhatə edən mükafat sisteminin tətbiq edilməsi.

Universitet tərəfindən yerinə yetirilməli tədbirlər:

1. Sənaye ilə münasibətlər şöbəsinin yaradılması: Universitetlərin əsas vəzifələri tədris və elm olduğundan universitetdə belə bir şöbənin qurulmasının əsas məqsədi universitetin vəzifələrinə uyğun sənaye sahələri və dövlət müəssisələri ilə qarşılıqlı münasibətlərin yaradılmasıdır. Bu şöbənin başlıca fəaliyyətinin birincisi uyğun sayt və bununla yanaşı da universitetin saytı daxilində bütün funksiyaları birləşdirən linkin yaradılmasıdır. Bunun köməyi ilə hər bir kəsin lazımlı məlumatları tez bir vaxtda və sürətlə qazanma imkanını yaratmaq olar. Qeyd olunan şöbənin vəzifələri aşağıdakılardan təşkil ola bilər:

Tədris üzrə:

1. Tədris planlarının tərtib edilməsi və inkişaf etdirilməsində sənaye müəssisələri və uyğun dövlət orqanlarının nümayəndələrinin iştirakının təmin olunması. Bu cür əməkdaşlıq universitetlərdə mövcud olan tədris planlarının inkişafı və yeni ixtisaslar, sahələr üzrə tədris planlarının tərtibatını əhatə edir. Universitetlərin dövlətdə tanınmasının və universitetlər içərisində reytinginin qalxmasına təsir edən əsas səbəblərdən biri də məzunların hansı sürətlə iş qazanmasıdır və məlum olduğu kimi məzunların tez bir anda ixtisaslarına müvafiq iş əldə etmələri onların peşəkarlıq səviyyələri və bununla yanaşı ixtisaslarına müvafiq bazarda tələbin olmasından ibarətdir. Əmək bazarında hansı müasir ixtisaslara tələbin mövcudluğu, mövcud ixtisasların hansı bir tədris planları üzrə tədrisinin reallaşması vacibliyini qarşılıqlı əlaqədə olan sənaye sahələri və dövlət idarələrindən savayı heç kəs dəqiq təyin edə bilməz. Bu baxımdan da tədris planlarının yerinə yetirilməsində və bununla yanaşı ixtisasların təyin edilməsində mütləq sənaye ilə tərəfdaşlıq aparılmalı və onların ideyaları əsas götürülməlidir.

2. Müəssisələrin şəxsi heyətinin təkmilləşdirilməsi təlimləri. Bu növ əməkdaşlıq bir çox işçi heyətin peşəkarlığının çoxaldılması, onların indiki və gələcək biznes ehtiyaclarına müvafiq olaraq ixtisaslarının təkmilləşdirilməsi səbəbilə tədris proqramlarını və kurslarını təşkil edir.

3. Universitet əməkdaşlarının sənayeyə və həmçinin müəssisələrin əsas işçilərinin universitetlərdə tədrisə yönləndirmək məqsədilə uyğun mexanizmin qurulması.

Bura universitet tərəfdaşlarının sənaye müəssisələrində ixtisaslarına müvafiq əlavə işlərlə təmin olunması və müəssisələrin bir çox rəhbər şəxslərinin iş səviyyələrinə, fəaliyyət istiqamətlərinə münasib universitetdə tədris işlərinə cəlb olunması məqsədilə lazımi işlərin görülməsi daxildir. Müəllimlərin təcrübə mövzularında yaxından iştirak edərək də öz tədris və həmçinin elmi işlərinin yekunlarının artırılmasına səbəb olan və hətta onların qazanc baxımından əlavə qazanc əldə etməsinə imkan yarada bilən sənaye müəssisələrində olan məsləhətçi və b. vəzifələrdə iştirakını təmin edə bilmək səbəbilə ehtiyacı olan sənaye müəssisələrini bu işə stimullaşdırmaq üçün bu tip əməkdaşlıqdan da istifadə etmək mümkündür. Bu cür qarşılıqlı münasibətlər universitet-sənaye əməkdaşlığında mövcud ola bilən problemlərin aradan qaldırılmasına vacib töhfə verə bilər.

Elmi işlər üzrə:

1. Ölkədə indiki və gələcək mikro (yəni biznes müəssisələri) və bununla yanaşı makro (nazirliklər hətta dövlət idarələri və s.) səviyyədə daha real mövzuların təyin olunması, onların həlli yönündə tədqiqatların aparılması səbəbilə uyğun şöbələrin (universitet daxilində uyğun kafedraların, elmi-tədqiqat institutunun, alimlərin) bu mövzular üzrə tədqiqatlar yerinə yetirməyə cəlb olunması sahəsində lazımi işlərin reallaşdırılması.

2. Sənaye müəssisələrinə və həmçinin dövlət orqanlarına universitetin elmi gücünü tanımaq məqsədilə davamlı şəkildə sənaye müəssisələri və dövlət orqanlarının mütləq fəaliyyəti ilə dəyirmi masa və toplantı, konfrans və b. aparılması.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Tədqiqat zamanı aşağıdakı nəticələrə gəlinmişdir:

1. Müasir cəmiyyətdə, ticariləşmə funksiyasını universitet öz üzərinə götürür, bununla əlaqədar universitetin bazasında "vasitəçi" - innovasiya infrastrukturu: texnoloji parklar, biznes inkubatorları, təkmilləşmələrin ticariləşdirilməsinə yönələn texnologiya transfer mərkəzləri təşkil olunur.

2. "Sahibkarlıq universiteti" yalnız innovativ iqtisadiyyatın drayveri deyil, insanların "fərsəti yaxalamaq" və "biznes + potensial" ideyalarını həyata keçirməyin üsullarının öyrədildiyi bir yerdir. "Pis" və "yaxşı" universitet arasındakı fərq, "xarici" texnoparklarda və inkubatorlarda deyil, "korporativ etikas" və "sahibkarlıq mədəniyyəti"nin kök saldığı dərslər proqramındadır.

3. Hər hansı bir ölkənin ali təhsil sisteminin xarakterik xüsusiyyəti bu sahədə səlahiyyətli qərarlarının qəbul edilməsi prosesinə təsir göstərən çox sayda qurumun olmasıdır. Bu, ali təhsil sisteminin şəbəkə əsasında qurulması ilə əlaqədardır, iqtisadiyyatın irəliləyişi yalnız universitetlərin deyil, həm də biznes ictimaiyyətinin, dövlət qurumlarının, bank sisteminin və kütləvi informasiya vasitələrinin səylərini tələb edir.

4. Biznes və universitet arasında əməkdaşlıqda daha aktiv fəaliyyət göstərən istiqamət Universitet Məzunları Dərnəkləridir (Alumni) - bunlar könüllük prinsipi əsasında fəaliyyət göstərən ictimai təşkilatlardır. Bu təşkilatlar çərçivəsində məzunlar öz universitetlərini müxtəlif istiqamətlərdə dəstəkləyirlər, çünki onlar oxuduqları universitetlərinin uğurunun onların diplomlarının rəqabət qabiliyyətini artırdığını başa düşürlər.

5. Üçüncü nəsil universitetlər tədris planlarını millidən qlobala, nəzəriyyədən tətbiq etməyə, fəndən fənlər arasına doğru dəyişirməkdədir. Sözügedən dəyişiklik tələbə və müəllimləri də əhatə etməlidir. Sektor ilə əməkdaşlıq, kommersiallaşma, qazanc, məhsuldarlıq konsepsiyalarının əhəmiyyət qazandığı universitetlər artıq tək cə bilik istehsal edən qapalı sistemlər deyil, iqtisadi səmərəlilik mərkəzi olan açıq sistemlərə çevrilir. Bu səbəbdən Azərbaycan universitetlərinin də məqsədi bilik və texnologiyanın həyatın hər sahəsində özünü daha çox hiss etdiyi bu gü-

nün və gələcəyin dünyasında məlumatı məhsula çevirən, millidən qlobala doğru irəliləyən üçüncü nəsil universitet statusunu əldə etməkdir.

6. Üçüncü nəsil universitetlərin digər bir xüsusiyyəti də uzaqdan təhsilə önəm verməsidir. Uzaqdan təhsil müəllim - şagird - sinif əlaqəsini yenidən quran və çevirən bir sistemdir. Bu sistemin içində bir tərəfdən daxilolma mənasında müsbət irəliləyişlər gözləyərkən, digər tərəfdən texnoloji təchizata sahib olmayan bölgələrin sistemdən yararlanması baxımından tamamilə mənfəətli bir vəziyyət ortaya çıxacaqdır. Üçüncü nəsil universitetlər həmçinin interaktiv öyrənməyi müdafiə edən və e-kitabxana və e-kitab üzərində sınıqlaşma fəlsəfəsinə malik universitet modelidir.

7. Azərbaycan cəmiyyəti insan kapitalının inkişafı və cəmiyyətin rifahı üçün universitetlərin rolunun vacibliyini tam olaraq anlama bilməmişdir. Yeni iqtisadiyyatda yalnız bazar mexanizmləri deyil, həmçinin dövlət siyasəti də insan kapitalının toplanmasının hərəkətverici qüvvəsidir. Eyni zamanda, dövlətin elmi və təhsil kapitalının inkişafına etdiyi tənzimləyici təsir xüsusi keyfiyyətə malikdir.

8. Bölgədəki universitetlərin rolunun araşdırılması bir çox elm adamları tərəfindən həyata keçirilmişdir. Bu sahədə ən əhəmiyyətli işlərdən biri, universitetin regional iqtisadiyyatda rolunu əks etdirən bir model hazırlayan L. Tornatskinin əsəridir. Universitetlərin texnologiya köçürməsi, məlumatların yaradılması və təhsil xidmətləri vasitəsilə ərazinin iqtisadi inkişafına təsiri universitetlər və müəssisələrlə əməkdaşlıqda təqdim olunur.

9. Təhsildə ən yaxşı performans göstərən ölkələr öz sistemlərini yaratmaq üçün əhəmiyyətli bir qərar verməyi bacarmışdır. Keçmişdə yalnız elita tələbələrini sahib olduğu təhsil standartlarını hər kəsə təqdim etdilər. Buralarda dövlət siyasətinə istiqamət verənlər artıq bir məqamı anladı: imkansız uşaqların yüksək səviyyədə uğur əldə edə bilməsi üçün güzəştlərə görə daha çox sərvətə nail olmaları lazımdır.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Muradov Ə., (2016). Azərbaycan universitet təhsilində islahatlar və gözləntilər. "Azərbaycan" qəzeti, 20 oktyabr, s. 10.
2. Muradov Ə., (2019). Heydər Əliyev və müasir universitet modeli. "Azərbaycan" qəzeti. 09 may. s. 12.
3. Hacılı E., (2014), Müasir universitet necə olmalıdır? 6 Noyabr, s. 2.
4. Valehov C., (2017). 3-cü nəsil universitetləri: Biz hardayıq? – təhlil. 14 iyul, s. 234.

Xarici dildə

Türk dilində

1. Afşar, M. (2009). Türkiye'de Eğitim ve Ekonomi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9/1, s. 85-98.
2. Durman, M., Çalışkan, A., (2016). Orta öğretim ile mesleki gelişim arasındaki ilişkiler: Türkiye'de ampirik bir araştırma, Yönetim ve Ekonomik Araştırma 14/1, s., 286-299.
3. Sarıtaş, T. Köprücü, Y. (2017) Türkiye'de Yüksek Öğrenim ve İktisadi Büyüme: Eşbütünleşme anlayışı Yaklaşımı, Genel İktisadi ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 4/2, s. 77-89.
4. Yalçınkaya, Ö., Kaya, V. (2016). Eğitimin Ekonomik Büyüme Yönünde Etkisi: Düşük, Orta ve Yüksek Karlı Orta Deneyim (1990-2011), AIBU Sosyal ve Ekonomik Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16/3, s. 27-60.
5. Wissema, J. G. H., (2009) *Üçüncü Kuşak Üniversitelere Doğru*. İstanbul: Özyeğin Üniversitesi Yayınları, Yayıncılık Matbaa, s. 325.

İngilis dilində

1. Arbo P., Benneworth P.S. (2007). Understanding the Regional The impact of universities: Literature Assessment // OECD Education Workers' Newspaper 2007/09. Paris: OECD, s.150.
2. Awel A.M. (2013). Long-term relationships between the Economic Development of Human Capital in Sweden and the Archives of Munich Personal Repecc, 1-20. Chan K , Canning D & Bloom D (2005) institution of higher education and Agricultural and social development in Africa. Harvard University, p.160.
3. Beeson P., Montgomery E. Intervention of labor collectives and higher education areas in the regional labor market // Economic-social and statistical observation. 1993 75. № 4 P. p. 754-761.
4. Brempong, K. G., Paddison, O., Mitiku, W. (2005). African Higher Education Area and Economic Growth, Development Innovation Magazine, 42/3, p. 509-529.
5. Carlsson B. (2006) Investigation of literature on internationalization of innovation systems at socio-economic level. Research Area 35 (1): p. 56-67

6. Clark B. (1998) *Creating Cooperative Universities: Ways of enterprise*. Guildford, UK: Pergamon, 254 p.
7. Clark B. (2004) *Excludes Changes in Educational Areas: Development of Visual Studies and Concepts*. New York: Open University Press, 452 p.
8. Clark, B., (2001) *University of Entrepreneurship: Establishment of new foundations for collegiate attitude, autonomy and achievement*. *Referrals for higher education*, 13 (2). p-155-179.
9. Etzkowitz H & Leydesdorff L (1997) *Universities and Worldwide Education Enlightenment: Three-dimensional Helix in Relationship to Universities, Industries and States*. New York: Continuum, 125 p.
10. Etzkowitz H & Leydesdorff L (1997) *Universities and Worldwide Education Enlightenment: Three-dimensional Helix in Relationship to Universities, Industries and States*. London: Continuum, 236 p.
11. Etzkowitz, H., (2008) *Three-dimensional Helix: Education Areas - Industrial-Oriented Activities - Innovation-Oriented Event of the State*. London: Routledge, 452 p.
12. Desrochers P. Feldman M., (2003) *Subjects of the Studied Higher Education Areas and Local Economic and Social Innovation: Johns Hopkins Topics from the history education area - Development*. Vol. 10. No 1. 5-24
13. Faller Í. (1990) *Higher education centers as research and development center of economic growth: they can think // research area* Vol. No. 4 P. 335-348
14. Gibb A., (2007) *Entrepreneurship Area: Unique solutions for single environments. Is it possible to get it through the current paradigm? // Global Entrepreneurship Education Magazine*. № 5.
15. Goddard J. B., (2000) Chatterton P. *The response of universities to regional needs // European Journal of Education*. Vol. 37. № 9. P. 474–496.
16. Crowley M, Kapoor D (2008). *Beyond ABCs: Higher education and developing countries*. *Business Journal 239 of Regional Development*, Washington, p-140-175.
17. Scott J. Martin S. (2000) *Reasons for defeat in the development markets and a social-social aid project for new innovation // Research policy*. Vol. 29. P. 436-447.
18. Hu M-C, Mathews JA (2007) *The economic aspects of higher education and social-research research centers in Asia*. K Nabeshima, S Yusuf *Influence of trade unions on economy and Social Development?* p. 90-110
19. Tsamadias, C. Pegkas, P., (2017) *Is economic development in men and women affected by growth in society? Evidence from the Greek Society*, *J Knowl Econ*, 8, 276-293.
20. *The New York Times*. 29.10.2010.[http: www.smysl-project.ru/news/item/2119](http://www.smysl-project.ru/news/item/2119)
21. *Webometrics Ranking Of World University*. URL: <http://www.webometrics.info/index.html> .

22. Wissema J., (2009) Advancement in the 3rd Generation University areas: At the same time, balancing the administration of universities. Northampton, MA: Edward Elgar, 478 p.

Rus dilinda

1. Карпов А. (2017) Новые учебные направления как центр экономического развития: методология и работа, которую предстоит выполнить. Экономические и социальные проблемы. № 3. С. 57-76.
2. Андреев А.Ю., (2009) Российские университеты XVII – первой половины XIX века в контексте университетской истории Европы. М.: Знак, г 1200 с.
3. Аргер А. А., (2009) Система финансирования высшего образования в России и зарубежных странах [Электронный ресурс]. URL: <http://sdo.rea.ru/cde/conference/3/file.php?fileId=21>
4. Баженова В. С., (2006) Пивоваров Н. А. Идентификация инноваций и технического прогресса в новое время развития. Улан-Удэ: Изд-во ВСГТУ, 200 с
5. Беккер Г.С. Деятельность человека: экономическая направленность. Сборник избранных работ по экономике. пер. Перевод с английского, 2003. 594 с.
6. Белл Д., (1999) Грядущее постиндустриальное общество. М., 324 с.
7. Бок Д., (2012) Университеты в условиях рынка. Коммерциализация высшего образования; пер. с англ. С. Крапа. М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 222 с.
8. Власов В.А., (2006) Дмитриенко В.П., Клименов В.А., Негрул В.В., Селиванова Е.Е., Мейснер М.Н. Обеспечение миссий Томского политехнического университета по инновациям в региональном и глобальном развитии // Развитие. № 9 С. 37-40
9. Гельмгольц Г., (2003) Об академической свободе в немецких университетах. Отечественные записки №6.
10. Головкин Н.В., (2014) Университет предпринимательства и многофункциональность А. Стинчкомба // Новосибирский государственный университет. Многосерийный телефильм Философия .. 12. Выпуск 3.
11. Дегтярева В. Головкин Н.В., (2014)., Мадюкова С.А. Университеты по предпринимательству и теории 3-спирали. Высшее образование в России. Нет 8-11.
12. Зиневич О.В., Головкин Н.В., (2014) Рузанкина Е.А. «3-я миссия высшего образования» и научно-общественно-общественный проект: отчет Бодмера. Философия науки. № 6 (56)
13. Рузанкина Е.А., Головкин Н.В., (2016) Инициированный университет: Управляющий орган управления капитализмом и полной конкурентоспособностью. № 5
14. Киселева В. Дежина И., (2008) Бизнес и наука в области технических инноваций российского государства. М.: ИЭПП.

15. Донских О.А., (2009) Образование должно освобождать или поработать? // Вестник высшей школы. №10.
16. Цыганов, С. Зинов, В.Г., Лебедева, Т.Я. (2009) Инновация любого предприятия: управление техническими и интеллектуальными ресурсами. М.: Издательство "Дело" АНХ, 248с.
17. Иванова, Н.И., (2002) Национальные инновационные системы. М.: Наука, 115с.
18. Иноземцев В.Л., (2000) Пределы «догоняющего» развития: экономические проблемы на рубеже веков. М.: Экономика, 168 с.
19. Ицковиц Г., (2010) Тройная спираль. Университеты-предприятия-государство. Инновации в действии/ пер. с англ.Томск: Изд-во ТУСУР, 237 с.
20. Каверзин, И. Л.(2015) Стратегическое управление вузом в условиях новой экономики: «Принцип корпорации». <http://journal.vlsu.ru/index.php?id=288>.
21. Калинин, А. Студенты, аспиранты, бакалавры. – <http://madan.org.il/node/4973// mada.n.org.il>
22. Кастельс, М., (2000) Информационный век: экономическое и социальное общество и культурная среда / английский перевод; научно изд. Договор Шкаратана М.: Гос. Экономический университет, 606
23. Кларк Б., (2011) Создание предпринимательских университетов. пер. с англ. А. Смирнов. М.: Изд. дом Гос. ун-та Высшей школы экономики, 237 с.
24. Коротков, Э., (2010) М. Менеджмент. М.: Изд-во «Юрайт», 610с.
25. Куфтырев И. Г., (2010) Рыхтик М. И. Партнерство университетов и бизнеса: опыт США [Электронный ресурс]. URL:<http://www.int.unn.ru/files/2013/08/04>.
26. Пертая М. В. (2014) Роль университетов в инновационном развитии Российской экономики. Universum: Вестник Герценовского университета. 2/
27. Милль, Дж. С., (2000) Основы политической экономии. М.: Прогресс, Т. 1. С. 139
28. Ницше Ф. О., (2018) будущности наших образовательных учреждений. Фридрих Ницше. [электронный ресурс] URL: <http://www.nietzsche.ru/works/main-works/future-school/>
29. Ортега-и-Гассет Х.,(2005) Миссия университета. Отв. ред. М. А. Гусаковский. Мн.: БГУ, 254 с.
30. Ридингс Б., (2009) Университет в руинах. Пер. с англ. А. М. Корбута. Минск: БГУ, 248 с.
31. Салми, Д., (2009) Создание университетов мирового класса / Джамиль Салми; пер. с англ. – М.: Издательство «Весь Мир», 132 с.
32. Сен-Симон А., (1947) Изложение учения СенСимона/ пер. с франц. М.Е. Ландау. Изд-во: Академии Наук СССР, 598 с.
33. Симкина Л.Г., (2000) Человеческий капитал в инновационной экономике. СПб.: СПб ГИЭЛ,
34. Тоффлер Э., (2004) Третья волна. М.: АСТ, 776 с.

35. Третьяков Е.В., (2000) О региональной роли университетов // Университетское управление: практика и анализ. № 2. С. 5–6.
36. Уэбстер Ф., (2004) Теория об обществе информационных технологий / Пер. С англ. М. Арапова, Н.В. Малыхина; ЕЛ Вартанов. М : Аспект Пресс, 400 с.
37. Фиценс, Ж., (2017) Человеческий капитал: как измерить и увеличить его стоимость. Технологии корпоративного управления. – [http:// www.iteam.ru/publications/human/ section_44/article_3000](http://www.iteam.ru/publications/human/section_44/article_3000)
38. Шарипов М.М. (2014) РОЛЬ ВУЗОВ В ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН // Современные проблемы науки и образования. № 6.
39. Ясперс К. Идея университета. Библиотека Белорусского государственного университета [электронный ресурс] URL:

İnternet Resursları

1. http://anl.az/down/meqale/az_muellimi/2010/noyabr/141780.htm
2. <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423881636.pdf>
3. <http://www.bsu.by/Cache/pdf/308783.pdf>
4. <https://iorj.hse.ru/data/2011/03/22/1211134025/%D1%D3%55%80%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%B2%D1%83%D0%B7%D0%BE%D0%B2.pdf>
5. <https://www.stat.gov.az/source/education/>
6. www.startupblink.com

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1. Yeni nəsil universitetlərin yaranmasının tələb və meylləri.....	40
Cədvəl 2. 2014-2018 – ci illərdə dövlət büdcəsindən təhsilə və elmə çəkilən xərclər.....	45
Cədvəl 3. 2018-ci il üzrə bəzi dünya ölkələri üçün təhsil xərclərinin ÜDM – də payı (faizlə).....	48

Şəkillər siyahısı

Şəkil 1. Amerika universitetlərinin maliyyə mənbələri.....	32
Şəkil 2. Üçüncü nəsil universitetlərin modulları.....	38